

**VITAANYAG
A MINISZTERIUM ÁLLÁSPONTJÁT NEM TÜKRÖZI**

**KÖNYVPIACI/TANKÖNYVPIACI HELYZET VIZSGÁLATA,
JAVASLATOK A FELMERÜLT PROBLÉMÁK KEZELÉSÉRE**

**Készítette:
dr. Pál Ilona**

2010. március

TARTALOM

**ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK
A PIAC MŰKÖDÉSÉRŐL
GUTENBERG JÁNOS FOROG A SÍRJÁBAN
MILYEN A JÓ TANKÖNYV?
HAZAI TANKÖNYVPIACI HELYZETKÉP
KÖNYVPIAC/TANKÖNYVPIAC SZEREPLŐI
A SZABÁLYOZÁS LEHETŐSÉGEI
TERJESZTÉS
TANKÖNYVÁRAK
A TANKÖNYVEK JÓVÁHAGYÁSI ELJÁRÁSA (AKKREDITÁCIÓ)
BEVÁLÁS-VIZSGÁLAT
TUDÁSFELMÉRÉS
JAVASLAT A TECHNOLOGIAI SZAKÉRTŐI ÉRTÉKELŐLAP MÓDOSÍTÁSÁRA**

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK

A tankönyvek minősége, ára – a médiában különösen az őszi iskolakezdés idején – indulatokat kavar. Mint nagyon sok mindennél, a tankönyveknél is volt egy olyan várakozás a közvéleményben, hogy a piaci viszonyok térhódításával a tankönyvek is olcsóbbak, jobbak, szebbek lesznek. Húsz évvel vagyunk a rendszerváltás után, a tankönyvpiac gyakorlatilag teljesen liberalizált, az érdekeltek megoldásra váró problémákat sorolnak.

Munkám során – közgazdászként - megpróbálkoztam azzal, hogy felleljem a tankönyvpiac problémáit, illetve a felmerült tankönyv-problémákat abból a szempontból vizsgáljam, hogy azok a piaci működéssel kapcsolatosak, vagy más okuk van. Viszonylag hamar kiderült, hogy a problémák egy része a piaci folyamatok továbbfejlődésével, a korábbi beidegződések megszűntével magától megoldódik. Ami gazdasági megfontolást is igényelhet, az egyfelől a tankönyvekkel, mint sok szempontból speciális árukkal, másfelől költségvetési támogatásukkal van összefüggésben. A speciális áru-helyzet miatt három fontosabb közgazdasági megfontolást emelnék ki:

1. Nem a piaci folyamatoktól kell/lehet a szakmai, tartalmi minőség javítását elvárni, a szakmának, az oktatási tárcának saját eszközeivel, akár utasítással kell az elvárt, elfogadott szakmai, tartalmi követelményeket érvényesítenie. Erre az akkreditációs eljárás alkalmas, aminek a további szigorításával is élni kell. A szakmai színvonal fenntartása, az oktathatóság érdekében a tankönyvek nagyobb szelekciója, rostálása szükséges. Nem kell tíz-húsz féle könyv egy-egy tantárgyból, legyen csak öt-hat, de az sokkal jobb. A tankönyvekkel szembeni minőségi, szakmai, pedagógia kifogások számossága alapján el kellene gondolkodni azon, hogy nem mennek-e át túl könnyen a szakértői értékelésen a tankönyvek, illetve célszerű az értékelési szempontokat felülvizsgálni!
2. A terjesztők szerepét, különös tekintettel az elektronikus rendelésre és a terjesztés rövid időszakot felölelő lebonyolítására, újra kellene gondolni, már csak azért is, mert a terjesztési díjak, jutalékok adózási aggályokat is felvetnek.
3. A piaci folyamatok mellett – a költségvetés és a családok kiadásainak védelmében – a tankönyvek könyvészeti jellemzőit részletesebben (ahol lehet limitek meghatározásával) kellene meghatározni. Lehet, hogy könyvesek számára elfogadhatatlannak tűnik, de el kellene gondolkodni azon, hogy a nem tartós könyvek esetében a minőség egy átlagos gyerek egy tanéves használatát tegye lehetővé. Nem kell jobb tankönyveket gyártani, mint ami feltétlenül szükséges. A használathoz jobban alkalmazkodó könyvészeti jellemzők, például a nem tartós tankönyvek esetében a tankönyvek többségénél a fűzött kivitel preferálása, valamint minősítés szigorításával a könyvféleségek számának csökkenése és a példányszámok növekedése ármérséklő hatású lehet.

A tankönyv, tankönyvpiaci problémaként aposztrofált problémák azonban sok esetben nem a piaci működéssel vannak, vagy nem közvetlenül a piac működéssel vannak összefüggésben. Sommásan fogalmazva, a tankönyvpiac

cseppet sem problémásabb, mint az oktatás, vagy a pedagógusképzés, illetve az oktatási, pedagógusképzési problémák megoldása, vagy legalábbis a helyzet javítása a most tankönyvpiaci problémaként jelentkező problémák körét jelentősen leszűkítené. Például ha a pedagógusok döntő többsége és nemcsak kisebb része jól választana tankönyvet, a piaci mechanizmusok a gyengébb kiadványokat automatikusan kiejtenék. Ha a gyerekek rendszeren megtanulnának olvasni, kevesebbet számítana, hogy mennyire jó, vagy kevésbé jó egy tankönyv.

A PIAC MŰKÖDÉSÉRŐL

A közgazdasági értelemben vett piac olyan, amilyen. A szocialista tervgazdasági rendszerek kudarca, összeomlása után a világnak ma nincs a piacgazdaságnál jobb ötlete. Ha ismerjük a piaci működés törvényszerűségeit, akkor megtalálhatjuk a módját a nemkívánatos jelenségek piac-konform csökkentésének, vagy kiküszöbölésének. Piaci viszonyok között akkor és ott célszerű jogszabályokat alkalmazni, utasítani, ahol a piac szabályozó szerepe nem képes érvényesülni, vagy a piaci önszabályozás valamilyen egyéb megfontolásból nem kívánatos. Ez utóbbi esetben a beavatkozás azonban csak nagyon korlátozott lehet.

A piacon a kereslet-kínálat egymásnak való megfelelése irányába való mozgás, illetve az áraknak a kereslet-kínálattól függő alakulása a piacgazdaság leegyszerűsített szabályozási mechanizmusa. A fejlettebb piacgazdaságokban azonban a termékek és szolgáltatások többségénél az eladók eladási hajlandósága és a vevők vételi szándéka, illetve a kialakított ár nem elegendő ahhoz, hogy az adásvétel nyélbe ütessék. Jogszabályokban meghatározott feltételei vannak a termékek piacra kerülésének, illetve a vevők termékekhez való jutásának. Például az elektromos berendezéseknek meghatározott érintésvédelmi előírásoknak kell megfelelniük, az élelmiszerek összetételére, gyártási, forgalmazási körülményeire, stb. szigorú előírások vonatkoznak, az összetevőket, a gyártás, az eltarthatóság idejét a csomagoláson fel kell tüntetni. A gyógyszerek évekig tartó vizsgálat után kerülhetnek csak forgalomba. Az, hogy például egy termék gyógyszer, vagy gyógyhatású készítmény, netán csak táplálék-kiegészítő, számtalan feltételtől, előírástól, vizsgálatától függ. A piacgazdaságok törvények, előírások, szabályok rengetegében működnek.

A termékek (illetve a szolgáltatások) szabványosítása, minősítése, összetételének előírása, vagy kötelező feltüntetése, a gyártási, forgalmazási feltételek meghatározása stb. termelőnek, fogyasztónak segít abban, hogy a termékek minőségét, árát egymással összehasonlíthassa, az alkalmas terméket kiválaszthassa, azaz képes legyen ésszerűen dönteni a vásárlása során. Az ésszerű döntés feltételeinek megléte – természetesen - csak illúzió, hiszen számtalan olyan tényező, intézmény van még a piacon, amely a vásárlókat jobb esetben informálja, rosszabb esetben manipulálja, gondoljunk a reklámokra, a márkás termékek és nem márkás termékek közötti – sok esetben minőségi eltérést nem tükröző – árkülönbségekre, érthetetlen és ésszerűtlen divatirányzatokra.

A mai kor piacára - akár kenyérről, akár mosóporról, akár könyvről/tankönyvről beszélünk – a termékek sokfélesége, széles választéka jellemző. A gazdaságot a folyamatosan növekvő fogyasztás tartja életben, ha a termelő, kereskedő nem tudja a termelést, az értékesítést növelni, akkor előbb-utóbb tönkremegy. A termelők,

kereskedők a piacon maradás érdekében újabb és újabb eszközöket vetnek be, gondoljunk csak a különféle akciókra, kedvezményekre, árukapcsolásokra. A fogyasztók/vásárlók ösztönözve vannak a túlfogyasztásra, a vonzónak, kedvezőnek tűnő, de felesleges beszerzésekre (két mosópor kevesebbéért, mint egy mosópor árának kétszerese, ha hármát veszünk valamiből, csak kettő árát kell kifizetni, stb.). Fogalmazhatunk azért úgy, ha kellő körültekintéssel indulunk vásárolni és tudunk olvasni – nagy valószínűséggel – ahhoz a termékhez jutunk, amire szükségünk van.

A könyv/tankönyv kicsit más áru, mint a mosópor, vagy a tej, de akciók, árukapcsolások ezen a piacon is működnek és a kiadók, terjesztők mindent meg is tesznek azért, hogy az ő árujukat vásárolják meg és ne a másét. Ahogy a káros és kevésbé káros élvezeti cikkeknel (dohányáru, alkoholos italok, kávé, kábítószer) az állam fogyasztáskorlátozással, adókkal próbálja a vásárlást, fogyasztást korlátozni, büntetni, a kulturális termékek esetében is vannak, de voltak korábban is jogszabályi korlátok (az idősebbek számára emlékeztető a TTT: Tiltás, Tűrés, Támogatás, vagy például a giccsadó). A jelenlegi liberalizált piaci viszonyok elég nagy szabadságot adnak a könyvkiadóknak is.

Az Európai Közösségben a könyvkiadás – a tankönyvkiadás is – gazdálkodói tevékenység, hasonlóan más termékek előállításához, vagy szolgáltatások nyújtásához. Leegyszerűsítve bárki – aki készletet érez – írhat tankönyvet, és ha valamelyik kiadó – hasonlóan, mint más írásműveknél – üzletet lát a kiadásában, azaz eladhatónak ítéli és az előállítás költségei várhatóan alacsonyabbak lesznek az értékesítésből származó bevételnél, akkor meg is jelentetheti.

A tankönyvek és a gyógyszerek közötti analógia bár nem túl szerencsés, de talán használható. Ahogy egy valamilyen betegségből való gyógyulást elősegítő termék csak akkor gyógyszer, ha az előírt bevizsgálásokon, kipróbálási procedúrákon megfelelt, ugyanúgy egy gyerekek épülésére, okulására írt könyv is csak akkor nevezhető tankönyvnek, ha az Oktatási Hivatal akkreditációs eljárásán átjutott. Ez azt is jelenti - ahogyan más termékeknel is - a tankönyvekre vonatkozóan is vannak olyan ismérvek, és előírások, amelyek megkülönböztetik a tankönyveket a többi könyvtől, írásműtől. Például a NAT-nak, tanterveknek való megfelelés, illetve a költségvetési támogatás szűkössége miatt olyan kötelező előírások – célszerűen a pedagógiai megfontolások érvényesülésének akadályozása nélkül -, amelyek ugyan korlátozzák a piacot, de szükségesek (pl. árkorlát).

Ma, ahogy gyógyszer nélkül – a betegségek jelentős részénél – nem tudjuk elképzelni a gyógyulást -, ugyanúgy tankönyv nélkül nem tudjuk elképzelni az oktatást. Bár a tankönyvekből a gyerekek tanulnak, a vevők a pedagógusok és az iskolák. Ha a pedagógusok és az iskolák számára olyanok a körülmények, hogy arra vannak készítve, hogy ésszerűen, az oktatás szempontjainak prioritást adva döntsenek, akkor a piac jól működik, a megfelelő tankönyveket megveszik, a nem megfelelőeket pedig nem.

A tankönyvpiacra a könyvkiadó/tankönyvkiadó gazdálkodásának eredményessége – a tankönyvek árkorlátja miatt – döntő részben a példányszámtól függ, kisebb részben a tankönyvek technológiai, könyvészeti adottságaitól. Az nagyon jó, hogy a pedagógusok többféle oktatási koncepciónak, irányzatnak megfelelő tankönyvből választhatnak, az elért eredményeket meg kell őrizni. Az azonos évfolyam azonos tantárgyának oktatásához rendelkezésre álló tankönyvek

számát azonban csak a kiválónak, nagyon jónak minősített könyvekre szabadna korlátozni. Ezzel a példányszámok növekedése is elérhető.

Az oktatásnak vannak olyan szegmensei, ahol nagyobb példányszám az adott oktatási feladat jellege és a gyerekek kis létszáma miatt nem lehetséges. Ilyen – a teljesség igénye nélkül – a fogyatékkal élő gyerekek képzése, a művészeti oktatás, tehetséggondozás, nemzetiségek és etnikumok anyanyelvi oktatása és bizonyos mértékig az idegen nyelvek oktatása is. A piaci mechanizmusok működése mellett kis példányszámú tankönyveket nem érdemes írni, nem érdemes kiadni, vagy csak olyan magas áron, amennyiért nem érdemes megvenni. A gyerekeknek a tanulás alkotmányos joga és kötelessége, egy átlagostól eltérő gyerek vagy szülője, iskolája számára a tankönyv/taneszköz nem kerülhet többbe, mint az átlagos gyerekek esetében. Ennek a helyzetnek a kezelése is csak piaci mechanizmusokon kívüli szabályozás lehet.

GUTENBERG JÁNOS FOROG A SÍRJÁBAN

A könyvnyomtatást megelőzően és utána is még hosszú ideig a szélesebb néprétegek számára az információhoz jutás, a felhalmozott ismeretek megszerzése - a tanulás - tapasztalat útján, hallással, látással és egyéb érzékeléssel történt. Csak a tankötelezettség bevezetését követően, Európában is inkább csak a 19. században kezdett általánossá válni az olvasni tudás, azóta azonban az olvasni tudók számára az emberiség felhalmozott tudásához való hozzáférés, a műveltség megszerzése döntően a könyveken keresztül, olvasással történik és a könyvekkel való találkozás első helyszíne jellemzően az iskola.

Európában és az Egyesült Államokban a XIX. század első évtizedétől sorra alakultak a közkönyvtárak, valószínűsítve, hogy az olvasás iránti igény meglehetősen nagy lehetett és a települések vezetői fontosnak tartották a kevésbé vagyonos rétegek számára is a könyvekhez való hozzáfutást.

A könyv a piacgazdaság ugyanolyan terméke volt, mint a többi, az előállításában részt vevők (szerzők, kiadók, nyomdászok, kereskedők) a munkájukból ugyanúgy meg akartak élni, mint a többi piaci szereplő.

A XX. században a kötelező közoktatás általánossá válása (a II. világháború előtt 4-6 elemi-, illetve utána 8 általános iskolai osztály elvégzése) eredményeképpen – elvileg – mindenki megtanult olvasni és rendelkezett a továbbtanuláshoz, továbbképzéshez, művelődéshez szükséges alapkészségekkel és ismeretekkel. A XX. század legalább feléig széles néprétegek számára az életük végigéléséhez (Magyarországon, de a világ egyéb, viszonylag fejlettebb régióiban is) elegendő volt 4-6-8 elemi, polgári vagy általános iskolai osztály, esetleg szakiskola, vagy gimnázium. Sokak esetében az iskola elhagyását követően nem is derült ki, mert nem volt rá szükség, hogy valóban rendelkeznek-e azokkal a készségekkel és tudással, amelyről bizonyítványuk volt.

„A jó pap holtig tanul” szólás korunkban azonban már nemcsak a szorgalmas egyházi jellemzője, hanem mindenki által követendő gyakorlat kellene, hogy legyen. A továbbtanuláshoz szükséges készségeket, ismereteket az iskolában kellene mindenkinek megtanulnia. A tanulásnak, bárhol is történjen – egészen leegyszerűsítve – két feltétele van:

1. Motiváció
2. A tudás elsajátításához szükséges alapkészségekkel való rendelkezés.

A továbbtanuláshoz szükséges legfontosabb alapkészség az olvasáskészség, az olvasni tudás, az olvasott szöveg megértése. Az alapkészségeket gyerekkorban lényegesen könnyebb elsajátítani, mint felnőtt korban. A továbbtanulás korunkban szinte az életünk végéig történő folyamatos tanulást kellene, hogy jelentsen. Gondoljunk csak arra, hogy az Internet használatára az élet milyen sok területén van már szükség. A folyamatos tanuláshoz folyamatos motiváltság, de legalábbis valamilyen készítés, kényszer kell.

A XX. században a technika – egyébként nagyon pozitív fejlődése – a filmkészítés, és még inkább az, hogy a század utolsó évtizedeitől a televízió gyakorlatilag minden háztartásban megtalálható, az információhoz, ismerethez, tudáshoz való eljutás az olvasásnál könnyebb, egyszerűbb formáját, a halláson, látáson, beszéden alapuló kommunikáció újbóli jelentős térnyerését eredményezte, természetesen az olvasás rovására is. Már a digitális forradalmat megelőző években is – elsősorban a televízió egész napos, többcsatornás műsorszórása miatt – csökkent az emberek olvasási hajlandósága, illetve megváltozott az olvasmányainak összetétele is. (Megjegyzem – nem az én ötletem -, ha a filmeket nem szinkronizálnák, hanem csak feliratoznák, javulna nemcsak az olvasási készség, de az idegen-nyelvtudás is.)

A világ - amióta van - folyamatosan változik. Manapság a változások nagyon gyors tempóját éljük. Az élettempónk felgyorsulása az olvasmányok hosszának rövidülését is eredményezte. Egyre kevesebben érzik úgy, elegendő idejük van arra, hogy elmerülhessenek egy hosszú családregény szövevényeiben. A gyorsulás például a filmeknél is érzékelhető, manapság egy 1930-as, vagy akár az 1960-as években készült filmet - különösen európai filmet - sokszor kínosan lassúnak érzünk. Valószínűleg az élettempó gyorsulásának, a haszonelvű, folyamatos gazdasági növekedés elvárására berendezkedett társadalomnak, a hatékonyság mindenek-felettségének is következménye, hogy bármiről is legyen szó, gyógyulásról, evésről, fogyásról, sport eredményekről, tanulásról, nagyon gyors és látványos eredményeket várunk el.

A gyors eredmények elvárása az oktatásban is nyomon követhető. Hatékony és természetesen olcsó oktatási rendszert akarunk, hogy a gyerekek egyre gyorsabban egyre több ismerettel rendelkezzenek és még a helyüket is megállják a társadalomban. Újabb és újabb pedagógiai/oktatási módszerek jelennek meg, a hatékonyabb oktatás, a gyerekek fejébe a tudás és még több tudás minél gyorsabb belapátolása érdekében. Az újabb és újabb módszerekhez újabb és újabb tankönyvek készülnek, az iskolából kikerülő, ezeket elszenvető/élvező korosztályok esetleg képzetesebbek vagy kevésbé képzetek lesznek, mint a megelőző, vagy a következő korosztályok és ez így megy tovább. Az oktatás koncepcióinak változása - éppen úgy, mint például a divat változása - a piac szereplői egy részének nagy üzlet. Ha rövidebb szoknyahosszt sikerül divatba hozni, akkor a nők elteszik/kidobják a régi szoknyájukat és újat vesznek. Ha sikerül divatba hozni egy új oktatási módszert, akkor lesznek olyan pedagógusok, akik a régit kidobják és megpróbálkoznak az újjal. Új tankönyveket és segédanyagokat lehet kiadni. Konferenciákat, továbbképzéseket lehet szervezni. De sokszor megesik, hogy a koncepció nemcsak rossz volt, hatástalan, de még káros is. Szakmabeliek bizonyára számtalan példát tudnak

felhozni, számomra a szóképolvasás módszerének széleskörű, átmeneti használata a vörös posztó.

Akár papír alapú, akár digitalizált tankönyvről beszélünk, ezek felhasználásához, alkalmazásához olvasni mindenképpen kell. Mondhatjuk, a legfontosabb tankönyv a kisiskolások első olvasókönyve.

Számos olvasókönyv és olvasástanítási módszer van forgalomban. 1989 után, azaz a rendszerváltás éve után a négy régebbi olvasástanítási módszer (program) mellé, 9 újabb elfogadására került sor. Ezek az ún. alapkészletek variációit is tartalmazzák. (Alapkészleteknek tekintik a szakma a hangoztató-elemző-összetevő módszert, a heurisztikus programozású olvasás- és írástanítást, a diszlexiát megelőző olvasástanítási módszert és a globális olvasástanítást.) „Magyarországon 1869 és 1950 között átlagosan 30-40 program volt a piacon.” (Adamikné Jászó Anna: Az írás és az olvasás története OPKM kiadvány 339. oldal) Jelenleg jelentős számú a tankönyvvé nyilvánított olvasókönyvek száma (van vagy 50 féle). De mondhatjuk, hogy minden tanítónak van saját – saját bevallása szerint - bevált módszere az olvasás megtanítására. Ennek ellenére a mai gyerekek egy része mégsem tanul meg megfelelően olvasni, pedig a mentálisan egészséges gyerekek évszázadok óta megtanulnak olvasni, ha erre módjuk van és kellően motiváltak. Azok a gyerekek, akiket a kíváncsiságuk jobban készítet, akár iskolán kívül, némi felnőtt segítséggel, önállóan is képesek erre, olvasókönyv és korszerű olvasástanító módszer nélkül is.

A legfontosabb alapkészletek elsajátításának színvonala, minősége szoros kapcsolatban van a gyakorlás mennyiségével. Lehet, hogy felgyorsult világunkban a gyakorlásra nem szánunk elegendő időt? Sokat és sokféle olvasmányt kell olvasni ahhoz, hogy jól olvassunk, mint ahogy autót vezetni, főzni, esztergálni, korcsolyázni is az tanul meg jól, vagy elég jól, aki sokat gyakorol. Nem lesz mindenki autósportversenyző, vagy séf, vagy olimpiai bajnok, de az elsajátított készséggel a mindennapi életben jól elboldogul.

Az élettempó felgyorsulása, a minél gyorsabban, minél rövidebb idő alatti eredményfelmutatási kényszer az élet sok területén valószínűleg kárt okoz. Ilyen károsult terület lehet többféle vonatkozásban az oktatás is. Oktatási szakemberek állítják, hogy a közoktatás alapozó időszaka, az alapkészletek fejlesztése komoly problémákat mutat. Ennek oka egyrészt az alapkészletek oktatás kezdő szakaszának rövidegében, a mindössze négy éves időszakban rejlik, amely nem ad kellő időt az alapkészletek kialakítására. Másrészt szintén az okok közé sorolható, hogy az általános iskola felső tagozata kevés figyelmet fordít ezeknek a készségeknek további fejlesztésére, elmélyítésére. Mind a tartalmi szabályozás, mind a pedagógustársadalom jelentős része a hagyományos, ismeretközpontú tartalmakat részesíti előnyben, ezért igen magas azoknak a gyerekeknek a száma, akik az alapkészletek részleges vagy teljes hiányával kezdenek hozzá a következő képzési szakaszhoz, ahol a lemaradásuk tovább növekszik. Ha egy gyerek az iskola első négy osztályában nem tanul meg úgy olvasni, hogy értse az olvasott szöveget, akkor csak muszájból fog olvasni, könyvet sem tanulási, sem szabadidő eltöltési célból nem fog a kezébe venni.

Nagy József írja A szóolvasó készség fejlődésének kritériumorientált diagnosztikus feltérképezése című tanulmányában (Magyar Pedagógia 104. évf. 2. szám 2004.):

„Évtizedek óta közismert, hogy az olvasásképesség szükséges szintű elsajátításával Magyarországon különösen súlyos gondok vannak. A felmérések indokoltan a szövegértésre koncentrálnak, hiszen az olvasásképesség élményszerző, információszerző, tudásszerző funkcióit csak a szövegértésnek köszönhetően teljesítheti.” (123. oldal)

A gyerekek egy része nem tanul meg jól olvasni és az egyes évfolyamok 10-15 %-a nem végzi el az általános iskola 8 osztályát sem. Valószínűsíthető, hogy azok a gyerekek, akik nem végzik el a 8 osztályt, nem tudnak megfelelően olvasni és vannak még, akik elvégzik ugyan a nyolc osztályt, de olvasni tudásuk nem megfelelő. (A szakképző iskolák problémáival foglalkozó megnyilvánulások számtalan esetben utalnak erre.) Statisztikai kimutatások szerint a lakosság 20-25 %-a funkcionális analfabétának tekinthető annak ellenére, hogy – elvileg - mindenkit meg lehetne tanítani olvasni és a ma élő generációk mindegyike - gyakorlatilag - járt iskolába. Vajon mennyire hibás ebben a családi ösztönzés hiánya, a kellő motiváció hiánya, vagy a televízió, és mennyire a felgyorsult élettempónk, amely kiejti azokat akik – valamilyen oknál fogva - nem képesek az iramot tartani. Meglehet, hogy a televízió előtti nemzedékek jobban tudtak olvasni, mint a televíziózók. A híreket újságból olvasták, szabadidejüket nem töltötte ki a tévéműsor, jobb szórakozás híján ráfanyalodhattak az olvasásra is. A számítógép szórakoztató funkciójának használatához sem kell tudni jól olvasni, a gyerekek egy része a számítógépet játéokra és nem tanulásra, információszerzésre használja.

Nagy József hivatkozott tanulmánya - a vészharang ismételt megkongatásán túl - empirikus kutatási tapasztalatainak összegzésével mutatja be az olvasáskészség kritikus szókészletének elsajátítási folyamatát, majd a folyékony olvasássá fejlődés helyzetét. A Tanulságok fejezet egy részének idézése ide kívánczik (140. oldal): „A gyakorlott olvasás kiinduló feltétele a kritikus szókészlet (a leggyakoribb 5000 szó) ismerete, a szógyakorisági törvény hasznosítása. A szógyakorisági törvény értelmében a köznyelvi szövegek szövegszavainak legalább 95 százalékát ismerni kell ahhoz, hogy a szöveg érthető, élvezhető, hasznosítható lehessen. ... A folyékony olvasás elsajátításának kiinduló feltétele, hogy a kritikus szókészlet olvasása ... rutinszerűen működjön. ...

Az országos reprezentatív felmérés legszembetűnőbb eredménye, hogy az országos átlagot tekintve a tízedik évfolyamig sem alakul ki a szóolvasó készség. Az alsó tagozat végéig kialakult alacsony szint a további évfolyamokon alig javul. Ebből az a világszerte elfogadottnak tekinthető következtetés adódik, hogy az olvasáskészség fejlesztése nemcsak az alsó évfolyamok feladata...

A szóolvasó készség fejlődésének reprezentatív diagnosztikus feltérképezése döbbenetes mértékű tanulók közötti különbségeket mutat. A 8. évfolyamos tanulók mintegy 40 százalékában nem alakul ki a folyékony szóolvasó készség. Ezek a tanulók végigszenveték az általános iskolát a lassú, keserves, demotiváló olvasási készségük miatt, és nagy valószínűséggel funkcionális analfabétaként fogják leélni az életüket....A következtetés csak az lehet, hogy az olvasáskészség eredményes, motivált fejlesztése az iskolarendszer egészében minden másnál előbbre való, a jövőnk befolyásoló feladat.”

Ha egy gyerek nem tud megfelelően olvasni, akkor bármilyen jó és szép egy tankönyv, nem tud vele mit kezdeni, és a digitális forradalom korában hiába tudja a számítógép billentyűzetét kezelni, legfeljebb játszani fog rajta, felnőtt korában pedig eszébe sem jut, hogy betérjen egy könyvesboltba és könyvet vásároljon.

Hiába a sok módszer, valószínűleg nem adunk elég időt a gyerekeknek arra, hogy megtanuljanak rendszeresen olvasni. Vajon miért annyira fontos a legtöbb iskola, pedagógus, szülő számára, hogy a gyerekek az első osztályban nagyon gyorsan, esetleg már Karácsonyra tudjanak olvasni? Nem a gyorsaság lenne fontos, hanem az, hogy élvezzék az olvasást, készítve legyenek arra, hogy olvassanak, mert ezzel egy számukra vonzó világ nyílik meg. Az olvasni tanításnak nem gyorsnak, hanem eredményesnek kellene leginkább lennie. (Máig intő példa a jó képességű diplomás, már 30 éves fiam, aki tekinthető a szókép olvasás és az elhibázott tanítóváltás áldozatának. Saját bevallása szerint az érettségire és felvételire való felkészülés idején tanult meg rendszeren, saját készítéséből olvasni. Természetesen addig is össze tudta rakni a betűket, olvasni nem tudása nem volt észrevehető, mert a mindennapi életben eligazodott, csak se tankönyvet, se egyéb könyvet nem vett a kezébe. Egyike volt a funkcionális analfabétáknak.)

A mai közép- és idősebb generáció számára az olvasás útján történt tanulás volt elsősorban jellemző, valószínűleg ennek köszönhető az is, hogy a szépirodalom olvasását értékes, támogatott szabadidős tevékenységnek tekintik, még akkor is, ha ezen generációk esetében sem állíthatjuk, hogy a rendszeres olvasás általános időtöltés lenne. Minden bizonnyal sok gyerek számára még ma is az elsős iskolai olvasókönyv az első igazi könyv, amit a kezébe vehet, de legalábbis az első olyan könyv, ami bevezeti az olvasás világába. Ha egy gyerek jól tud olvasni, felfedezi a világ megismerésének az olvasáson keresztül vezető útját és ezt élvezetesnek találja, akkor valószínűleg felnőtt korában is szívesen vesz könyvet a kezébe. És azt gondoljuk, hogy ez jó dolog.

Színes, okos, érdekes, könnyen kezelhető tankönyvek segíthetnek abban, hogy a felnövekvő generációk könyvszerető, olvasó felnőttekké váljanak. Ebben az állításban valószínűleg sok igazság van.

Na de itt van ez a digitális forradalom, aminek világmegváltó hatását az ifjabb és idősebb generációk valószínűleg nem azonosan látják és vajon mindenkinek, senkinek, vagy van, akinek igaza is van.

A digitális forradalom, azaz a digitális és kommunikációs technológia fejlődése, az internet egyes vélemények szerint a papír alapú irodalom végét jelenti. Sokak szerint a digitális formátum inkább a célirányos, információ beszerző olvasásra lesz alkalmas és az, hogy valaki papír alapú könyvek olvasójává is váljon sokkal inkább a szocializációtól, családi háttértől, iskolától függ majd a jövőben is.

A felgyorsult élettempó is kedvez annak, hogy az információ beszerzéséhez az internetet használjuk. A hírekre vagyunk kíváncsiak, az elemzésekre kevésbé, minden hír fenn van az interneten, minek vennénk újságot. A napilapok példányszáma visszaesett, ezzel szemben a különféle képes magazinok, bulvárújságok kiadása virágzik, a könnyed, vasúton, metróon olvasható irodalom olvasótábora is széles. A lapozás, nézegetés, olvasgatás öröme ma még élvezetes időtöltés. A monitor valószínűleg a most felnövekvő nemzedék számára sem fog biztosítani olyan mértékű elmélyedést, mint a papíralapú irodalom, nem beszélve arról az élményről, amit egy könyv megfogása, illata nyújthat. Ha a gyerekek a papíralapú könyvek olvasásának örömét nem ismerik meg, akkor marad az online olvasás, ami - egyes vélemények szerint - nem olvasás, hanem fogyasztás.

A mai értékrendünk szerint a felnövekvő nemzedékek számára egyfelől mindenképpen meg kell teremteni a feltételeit annak, hogy az olvasás élményét mindenki felfedezze, ez ma alapvetően minden gyerek számára a papír alapú irodalom megszerettetése útján lehetséges, másfelől élni kell a digitális forradalom adta lehetőséggel, amely a tudáshoz, információhoz jutásnak hatékonyabb, olcsóbb és nem utolsósorban környezetkímélőbb módja, mint sok esetben a hagyományos, papír alapú könyvek/tankönyvek forgatása.

Fogalmazhatunk úgy, hogy a papír alapú tankönyv – különösen a kisiskolások (6-10 évesek) számára a legfontosabb taneszköz. Ezért nagyon fontos, hogy tankönyv jusson minden tanuló kezébe, a tankönyvek tartalma, külső megjelenése, használhatósága minél jobb legyen, csináljon kedvet az olvasáshoz, a világ megismeréséhez.

MILYEN A JÓ TANKÖNYV?

Nem biztos, hogy erre a kérdésre pontos választ lehet adni. A tankönyvek nagyon sokfélék és egészen más elvárásokat lehet megfogalmazni a kisiskolások tankönyveivel szemben, mint a nagyobbakéval, a fizika könyvekkel vagy a történelemkönyvekkel szemben, nem is beszélve a sajátos nevelést igénylő, vagy valamelyik nemzetiséghez, etnikumhoz tartozó iskolások tankönyveiről. A tankönyvpiaci problémákkal kapcsolatban megkeresett Gazdasági Versenyhivatal munkatársai – a kétségtelenül meglévő hasonlóságok miatt – szívesen hivatkoznak a gyógyszerpiacra. A tankönyvek minőségének mérése, illetve a tankönyvek minőségének egymással való összehasonlítása – ugyan úgy, mint a gyógyszereknél – nehezen kivitelezhető. Ezért annak ellenére, hogy a fejezet címe egyértelműen egy kérdés, válaszolni nem fogok rá, csak megpróbálom körbejárni.

A tankönyvek problémáival az elmúlt években számtalan szakmai megbeszélés, publikáció foglalkozott, jelenleg is kutatás témája az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézetben, illetve a Gazdasági Versenyhivatal pályázati felhívást tett közzé e téma átfogó vizsgálatára. Jelen elemzés alapvetően az általános iskolák tankönyv problémáival foglalkozik.

A tankönyv – különösen alsóbb osztályokban – nélkülözhetetlen, fontos taneszköz. De a legjobb tankönyv sem pótolja a pedagógus hiányosságait, a jó pedagógus pedig rossz tankönyvvel is képes jó eredményeket elérni, és hiába jó egy tankönyv, ha a pedagógus alkalmatlan. A tankönyveket akár rosszak, akár jók, nem hibáztathatjuk a felnövekvő generációk oktatásának hiányosságaiért. Tévút és mellébeszélés, ha az oktatás problémái, a felnövekvő generációk képzetlensége miatt a tankönyveket tesszük felelőssé, vagy azt gondoljuk, hogy ha jobbá tudjuk tenni a tankönyveket, akkor a gyerekek okosabbak, képzetesebbek lesznek.

Kicsit indokolatlannak tűnik, hogy olyan nagyfokú az elégedetlenség a használatban lévő tankönyvekkel kapcsolatban mind a kutatók, mind a gyakorló pedagógusok, mind a gyerekek és szülők körében. Mint az élet sok területén az – egyébként jogosan – elégedetlenkedőkre is jellemző, hogy inkább azt fogalmazzák meg, hogy milyen ne legyen és nem azt, hogy milyen legyen a tankönyv.

Továbbá a tankönyveket jobbító elgondolások esetenként nem igazán ésszerűek, vagy indokolatlanul drágák. Erre egy példa lehet a tankönyvrendeletben is szereplő ún. beválás-vizsgálat. A hivatkozott rendelet: „17§ (2) A gyakorlati beválás vizsgálatába legalább három, a tankönyvet legalább két éven át alkalmazott iskolát kell bevonni. A szakvéleménynek tartalmaznia kell – a vizsgálat szempontjainak figyelembevételével – az érintett pedagógusok, tanulók, szülők véleményét.” Önkéntelenül számtalan kérdés merül fel.

- Mindegyik tankönyvnél el kell végezni a beválás vizsgálatát vagy nem mindegyiknél?
- Ha nem mindegyiknek, akkor mi, vagy ki dönti el, hogy melyeknek?
- Mit kezdünk a vizsgálat eredményével? Ha a tárgyi taneszközt a hivatalos eljárással tankönyvvé nyilvánították és szerepel a tankönyvjegyzéken, akkor a beválás vizsgálat tulajdonképpen felülbírálja a tankönyvvé nyilvánítási eljárást. Ha a beválás vizsgálat szerint a tankönyv megfelelő, akkor maradhat, ha nem megfelelő, akkor ki kell vonni a forgalomból még akkor is, ha az akkreditálása szabályosan történt? Mit szólnak ehhez a kiadók és mit mondanak a szakértők?
- Ki fizeti a vizsgálatot végzőket, vagy ez ugyan olyan kötelező adminisztratív feladat, amit a gyakorló pedagógusoknak el kell végezni, mint a többi?
- Ki, vagy mi dönti el, hogy melyik három iskola kerüljön be a vizsgálatba?
- Arra is ki lehetne térni, hogy a tankönyvek élettartama sok esetben rövidebb, mint a beválás vizsgálat lebonyolításához szükséges idő, stb.

A tankönyvekkel szemben megfogalmazott elvárások – az általánosság szintjén – megegyeznek az oktatással szemben megfogalmazott elvárásokkal:

- Feleljen meg az életkori sajátosságoknak
- Feleljen meg a Nemzeti Alaptantervben megfogalmazottaknak
- Illeszkedjen a tantervhez, stb.

A koncepciót illetően valószínűleg egyetértés van az oktatási törvényben, a NAT-ban megfogalmazottakkal, ennek ellenére sem az oktatási rendszerrel nem vagyunk elégedettek, és ha megnézzük az iskolások és az iskolából kikerülő tudását (Pl. PISA felmérések) nem is lehetünk. Az alapelvek, a megfogalmazott célok és elvárások még jók, amikor tanításban, tankönyvben konkretizálódnak, nem jók. Vajon mikor és hol követjük el a hibákat? Esetleg csak sokat markolunk, de keveset fogunk?

Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy a tankönyvekkel kapcsolatos elemzések, értékelések a gyerekek oktatásának hatékonyságában a pedagógusok szerepét tartják elsősorban meghatározónak, a tankönyvek minősége, használhatósága, alkalmassága csak ezután következik és következhet a józan belátás szerint is.

A fejezetcímbe feltett kérdésre azért is nehéz válaszolni, mert gyorsan változó világunkban a korábban jónak tartott tankönyvek ma már egyáltalán nem biztos, hogy jónak bizonyulnának. A korábbi korok másképp voltak ingergazdagok, vagy ingerzegények, mint a jelen. A felhalmozott, a mindennapi élet tapasztalataival nem feltétlenül megszerezhető tudáshoz még 50-60 évvel ezelőtt is leginkább a könyveken keresztül jutott hozzá az ember, az akkori tankönyvek ezt a tudás közvetítették – az életkori sajátosságokhoz igazodva (természetesen a készségek fejlesztésén kívül, mert akkor is meg kellett tanulni olvasni, írni, számolni) a gyerekek felé. Ma ehhez a tudáshoz, de legalábbis egy részéhez hozzá lehet jutni a televízió – akár írni, olvasni tudás nélkül is –, illetve az interneten keresztül. A világban lezajló gyors változások, a tudomány fejlődése az ismeretek egy részének viszonylag gyors elavulását is eredményezi. Ezért az oktatásban és így a tankönyvekben is egyre fontosabbá kell, hogy váljon a rendszerezés, az összefüggések, kapcsolatrendszer bemutatása.

A korábbi értékeknek az új generációkkal való elfogadtatása nem mindig sikerül. Vagy azért nem, mert már nem értékek, vagy azért nem, mert rosszul csináljuk. Az éppen aktuális világot a fiatalság mindig jobban érti, mint az idősebb generációk. Felgyorsult világunkban a generációs szakadékok sorozatban legalább akkorák, mint amekkorák lehettek az I. és II. világháborúk előtti és utáni generációk között. A problémák megoldására a jó szándék általában nem elegendő.

Végül, de nem utolsó sorban, beszélnünk kell a piacgazdaságnak a tankönyvekre való hatásáról. A piacgazdaság, illetve a folyamatos növekedési, bővülési kényszer, ami korunkat jellemzi, életünk minden területére hatással van. (Társadalomkutatók kimutatták, ha csak 2 %-os a növekedés, azt stagnálásnak érezzük, a stagnálást pedig romlásnak. A környezetterhelésből eredő problémák, a világgazdasági összeomlás 2008-ban és a válság krónikussá válása meglehet, hogy paradigmaváltást fog kikényszeríteni.) Példák sokasága hever a lábunk előtt. Bizonyos ételek, gyógyszerek, tisztítószerek életünkre való pozitív hatásának reklámozása sokkal inkább gyártói érdek, mint a termék tényleges adottsága. Egészséges-e a tojás fogyasztása, vagy sem? Együnk-e sok „C” vitamint a betegségek megelőzésére, vagy ne együnk? Stb. Miért is lenne ez másképp az oktatási módszerek, tankönyvek esetében.

A gyerekek képzését, okulását szolgáló könyvek/tankönyvek számosak. A szülők, nagyszülők a gazdag, vonzó kínálat miatt folyamatos készletet éreznek újabb és újabb könyvek megvásárlására és sok esetben a szülők nyomására növekszik a szükségesnél nagyobbra a tankönyvcsomag. A többféleség mellett esetenként az egyes tankönyvek is vaskosodnak.

Mai, elüzletiesített világunkban nem lehet biztos abban az átlagember, átlagpedagógus, átlagszülő, hogy egy-egy felkapott, jól reklámozott új módszer, oktatási segédeszköz valóban bizonyítottan eredményesebbé teszi az oktatást, vagy csak ügyes üzleti fogás, mézes madzag a vásárlás ösztönzésére.

Azt gondolom, hogy a jövő generáció tanítása, ami azért egy hosszú távú feladat, jobb, ha nincs nagyon kitéve a piacgazdaság szereplői érdekérvényesítésének.

HAZAI TANKÖNYVPIACI HELYZETKÉP

A rendszerváltást megelőzően a közoktatási tankönyvellátás teljes körűen állami felelősségi körbe tartozott. Az illetékes minisztérium feladata volt a tankönyvfejlesztés, jellemzően minden évfolyam minden tantárgyához minden évben egyetlen tankönyvféleséget nyomtattak, illetve újranyomtattak. A tankönyvek előállításának költségeihez az állam a Nemzeti (Állami) Tankönyvkiadó támogatásával járult hozzá.

A magánvállalkozások működésének szabadabbá válása már az 1980-as években jellemző volt, ez természetesen a könyvkiadásban is nyomon követhető. A piaci működés feltételeit lehetővé tevő jogszabályi keretek már a rendszerváltást megelőzően rendelkezésre álltak.

Miután 1991-ben megszűnt a tankönyvellátás állami monopóliuma, és ezt követően az állami támogatás nem kiadót, hanem tankönyvet dotált, a tankönyvpiac liberalizálása elvileg valamennyi könyvkiadó számára lehetővé tette, hogy részt vegyen a tankönyvkiadásban.

A tankönyvek sokfélesége volt jellemző a tankönyvpiac liberalizálását megelőző években is. A liberalizációt követően új kiadók tucatjai jelentek meg - a vezető szerepét máig őrző korábban Állami, mai nevén Nemzeti Tankönyvkiadó mellett -, és nagyon vegyes minőséget kínáló tankönyvpiac jött létre mind a tankönyvekből, mind a tankönyvekhez kapcsolódó segédletekből.

A könyvkiadás teljes liberalizációja, az állami támogatások megszűnése egyfelől jelentősen emelte az árakat, másfelől – és ez a tankönyvekre is igaz – a könyvek sokfélesége nagymértékben növekedett. Gyakorlatilag valamennyi tantárgy oktatásához többféle könyvből lehet választani, ezért a példányszámok drasztikusan csökkentek. Nem világos, hogy akik a verseny tankönyvpiaci megjelenésétől árcsökkenést vártak, mire is gondoltak? Ha a verseny azt jelentené, hogy ugyanazt a könyvet melyik kiadó képes a legolcsóbban előállítani, akkor esetleg csökkenhetnének az árak, de sem a liberalizáció kezdetén, sem ma, nem erről van szó. A példányszámcsökkenés, a korábbinál tetszetősebb külalak, ha minden egyéb változatlan áru lenne is, jelentős árnövelő. Azt is be kell látni, hogy a liberalizáció – önmagában - azt sem feltétlenül eredményezi, hogy a tankönyvek könyvészeti, vagy tartalmi minősége javul. A tankönyvek, mint minden más piaci termék színesebbek, vonzóbbak, magukat jobban kellettőek lettek, hogy megvásárolják őket. A könyvet író szakemberek tudása, felkészültsége, tehetsége nem lett más attól, hogy liberalizált lett a tankönyvpiac.

A tankönyvféleségek számának emelkedése, az oktatási segédanyagok bővülése mellett, az egyéb könyvvásárlási hajlandóság – annak ellenére, hogy a liberalizációnak az egész könyvpiacra nagyon kedvező hatásai vannak – csökken.

A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése honlapján található a Magyarország könyvtermelése 1989-2008 című táblázat, ebből csak néhány év adatait emelem ki:

Év	Címek száma	Példányszám	Átlag példányszám	Könyvforgalom (eFt, fogyasztói áron)
2008	14.447	42.507.000	2.942	67.611.059
2007	13.239	42.629.000	3.220	66.915.287
2000	8.986	35.246.000	3.900	38.642.000
1995	8.749	62.984.000	7.200	nincs adat
1990	7.464	113.112.000	15.200	nincs adat

A csak néhány év adatait bemutató táblázat is egyértelműen mutatja, hogy a kiadvány fajták (címek) számának a kb. kétszeresére emelkedése mellett a példányszám alig több mint harmadára esett vissza. Lényegesen kevesebb könyvet vásárolunk, aminek több oka is lehet. Mindenképpen meghatározó ok a könyvek árának jelentős növekedése. Valószínű azonban, hogy az áremelkedés mellett az olvasási hajlandóság is jelentősen csökkent, hiszen a könyvtári könyvkölcsönzés emelkedéséről sem feltétlenül beszélhetünk. Ha a most iskolás korosztályok nem tanulnak meg rendszeresen olvasni, nem érznek készletet az olvasásra, a helyzet drasztikusan tovább fog romlani.

Az olvasási hajlandóság csökkenése nemcsak azt eredményezi, hogy kevesebb könyv fogy, egyre kevesebb család könyvespolcán sorakoznak a könyvek, vagy már nincs is könyvespolc, hanem azt is, hogy a felnövekvő generációk számára egyre kevesebb a példa arra, hogy az olvasás kellemes, hasznos időtöltés. Ezért is nagyon fontos, hogy sok gyerek számára a könyvekkel való első találkozás, az első osztályos olvasókönyv meghatározó pozitív élmény legyen.

A tankönyvek esetében azonban a kiadók jobb helyzetben vannak, míg egy könyvet vagy megvesznek, vagy nem, a tankönyvnél a fogyasztóknak, a szülőknek nincs választási lehetősége, a gyerekek iskoláztatása miatt mindenképpen meg kell vásárolni.

Az említett honlapon a 2008. év könyvforgalmának rövid bemutatása is szerepel:

„Az elmúlt évi könyvforgalom **67.611.059.000** Ft volt. (A 2007-ben regisztrált forgalom 66.915.287.000 Ft-ot tett ki, azaz az elmúlt évi **növekedés** csupán **1 %** volt. Tekintettel arra, hogy a hivatalos infláció mértéke tavaly 6,1%-os volt, a könyvpiac szerény léptékű bővülése valójában stagnálást jelent.)

A közoktatási tankönyvek és nyelvkönyvek piaca az elmúlt évben közel **4%-kal** bővült. A tavalyi forgalomból **17.255.589.000 Ft-tal**, azaz az összforgalom **25,5%-ával** részesedett, s ezzel újból a könyvkiadás legnagyobb tematikai ágazatává vált. (Tavalyelőtt az ágazat forgalma 16.630.436.000 Ft, **24,8 %** volt.)" A honlap erre nem terjed ki, de valószínűsíthető, hogy valamennyi, oktatási célú tankönyvről van szó, nemcsak azokról a tankönyvekről, amelyek a tankönyvlistán szerepelnek és megvásárlásukhoz állami támogatás is igénybe vehető.

Az időközben elkészült 2009. évi könyvforgalmi adatok a korábbi aggodalmakat felerősítik. Fogyasztói áron (idézet a honlapról): „Az elmúlt évi könyvforgalom **64.172.773.000** Ft volt. (1996, az első könyvforgalmi statisztika elkészítése óta először fordult elő, hogy a könyvvásárlásra fordított összeg csökkent Magyarországon a megelőző esztendeihez képest. 2008-ban a regisztrált könyvforgalom 67.611.059.000 Ft-ot tett ki, azaz a **csökkenés 5,09 %** volt. Tekintettel arra, hogy a KSH által közölt

hivatalos infláció mértéke tavaly 4,1%-os volt, a könyvpiaci forgalom **mérséklődése** valójában megközelíti a 10 %-ot.)A **közoktatási tankönyvek és nyelvkönyvek** forgalmazása az elmúlt esztendőben lényegében a megelőző esztendő szintjén maradt, a tavalyi forgalomból **16.963.770.000** Ft-tal, azaz az összforgalom **26,4%**-ával részesedett. (Tavalyelőtt az ágazat forgalma 17.255.589.000 Ft, az akkori piac 25,5% volt.)" Tavaly – először – a tankönyvek forgalma is csökkent, de kisebb mértékben, mint a teljes könyvforgalom, ezért a könyvpiaci részesedése tovább nőtt.

A tankönyvek és nyelvkönyvek kiemelkedő részesedése a könyvkiadáson belül – témánk szempontjából – nagy jelentőséggel bír. A kiadók számára a tankönyvkiadás – más kiadványokhoz képest - minden oktatási koncepcióváltás ellenére viszonylag jól tervezhető, biztos bevételi forrást jelentő termék. Nyilvánvaló, hogy minden olyan intézkedés, amely a tankönyvpiacra hatással van, vagy a tankönyvkiadást korlátozza, az egész könyvpiac forgalmának alakulását érzékenyen érinti.

A Gazdasági Versenyhivatal a közelmúltban pályázatot hirdetett a hazai tankönyvpiac feltáró elemzésére. A pályázati felhívásában szerepel a következő megállapítás: „A liberalizáció óta eltelt évek nem mindenben igazolták vissza azt a várakozást, hogy a piaci verseny lehetővé tétele kedvezően hat a tankönyvek árára és minőségére. A piacon a verseny lehetőségének ellenére nem tapasztalható hatásos ár/minőségi verseny a tankönyvkiadók között.”, amelynek vizsgálata a pályázat célja.

Korábban már volt szó arról, hogy a tankönyvféleségek számának emelkedése – ami jó, mert a pedagógusoknak van lehetőségük a saját oktatási módszerükhöz a legmegfelelőbbnek tartott kiadvány kiválasztani, stb.- a példányszámokat csökkenti, sőt az összes tankönyv mennyiség is csökken, mert egyre kevesebb a gyerek, mitől is tudna a tankönyvár csökkenni? A minőség nehezebb kérdés, mert minek a minőségét vizsgáljuk? Az minőségjavulás, hogy a könyveknek tetszetősebb a külalakja, színesebbek, szebbek a könyvek. Ez a minőségjavulás megtörtént. Ami a tartalmat, a szakmai színvonalat illeti, ez bonyolultabb kérdés. A liberalizációtól sem okosabbak, sem szebbek nem leszünk. Mosóport úgy választunk, hogy látjuk a TV-ben a reklámját, elhisszük, hogy ez az igazi, kipróbáljuk, ha az elvárásunk szerinti tisztaságú lesz a ruha, akkor máskor is ezt vesszük, ha nem, próbálkozunk újjal. Lehet, meg sem találjuk az igazit, vagy magunk sem tudjuk, hogy milyen is lenne az igazi. A pedagógusok tankönyvválasztása persze ennél egy kicsit tudományosabb, illetve a tankönyvkiadásba is beletesznek apait, anyait, de a lényegét tekintve olyan nagyon sok különbség nincs.

Ezek után tényleg kérdés, hogy reális volt-e ez a várakozás? Megkockáztatom, érdemes-e időt, pénzt fordítani ennek a kutatására?

Ami a tankönyvkiadás helyzetét illeti – mint ahogy már volt szó róla - valóban, a rendszerváltást megelőzően egyszerűbb volt a helyzet (és még a digitális forradalom sem zavarta össze a világot). A közoktatási tankönyvellátás teljes körűen állami felelősségi körbe tartozott. Az illetékes minisztérium feladata volt a tankönyvfejlesztés, jellemzően minden évfolyam minden tantárgyához minden évben egyetlen tankönyvféleséget nyomtattak, illetve újranyomtattak. A tankönyvek előállításának költségeihez az állam a Nemzeti (Állami) Tankönyvkiadó támogatásával járult hozzá.

A változás szele már a rendszerváltást megelőzően besüvített a tankönyvkiadásba. Az 1990-es évek elejéig a „... tantervi specializáció terjedésével gyorsan emelkedtek a tankönyvféleségek, illetve azok darabszáma. A felgyorsult infláció következtében a papírárak, a nyomda- és terjesztési költségek többszörösükre emelkedtek. Összességében a tankönyvellátás az oktatási költségek egyre jelentősebb tételévé vált, amelyet teljes egészében a központi költségvetés fedezett.” (Jelentés a közoktatási intézmények tankönyvellátási rendszerének ellenőrzéséről, Állami Számvevőszék, 2006. december)

1991-ben megszűnt a tankönyvellátás állami monopóliuma. Az állami támogatás fennmaradt, de már nem kiadót, hanem tankönyvet dotál. A támogatás nyújtásának módja próbált a körülmények változásához igazodni.

Tehát a tankönyvek sokfélesége volt már jellemző a tankönyvpiac liberalizálását megelőző években is. A változást inkább az jelentette, hogy liberalizációt követően új kiadók tucatjai jelentek meg. A megfelelő minőség biztosítása, és az állami támogatás hatékony felhasználása érdekében az állami szabályozás elkerülhetetlen volt. 2001. óta sok szempontból vitatott jogszabály (A tankönyvpiac rendjéről szóló 2001. évi XXXVII. törvény) írja elő a tankönyvvé nyilvánítás eljárási rendjét, valamint az illetékes minisztérium minden tanévre meghatározza a közoktatás közismereti tankönyveinek legmagasabb fogyasztói árát. A 2009/2010-es tanévtől csak azután a tankönyv után vehető igénybe az ingyenes tankönyvellátáshoz biztosított központi költségvetési támogatás, amelyet jogszabályban meghatározott akkreditációs eljárás keretében tankönyvvé nyilvánítottak, illetve eleget tesz az árkorlátnak. Ezek a tankönyvek kerülnek fel a hivatalos tankönyvjegyzékre.

Az iskolák a tankönyvrendeléseiket elektronikusan állítják össze és továbbítják. Minden évben az éves költségvetési törvény határozza meg annak a támogatásnak az összegét, amelyet az iskolafenntartó kap az iskolai terjesztési áron forgalomba kerülő tankönyvek megvásárlásához. Az iskola a tanulóknak biztosíthatja a tankönyvet

- iskolából történő kölcsönzéssel
- napközben, tanulószobán elhelyezett tankönyvekkel,
- a tankönyvek vásárlásához nyújtott pénzügyi támogatással, illetve a fenti három

módszer kombinációival .

Az iskola a normatív támogatás 25 %-át az iskolai könyvtárból kikölcsönözhető tartós, több éven át is használható könyvekre köteles fordítani.

A tankönyvek emelkedő ára és a minőségbiztosítási eljárás vitatott módszere mellett a tankönyvpiacra piacműködési zavarok is vannak, illetve a jogszabályi környezet is tartalmaz ellentmondásokat, és vet fel versenyaggályokat. A Gazdasági Versenyhivatal - az Oktatási és Kulturális Minisztérium megkeresésére - kezdte el vizsgálni a tankönyvpiacra zajló versenyfolyamatokat, illetve tekintette át a tankönyvpiaci szabályozást.

A Gazdasági Versenyhivatal szakértői véleménye szerint a tankönyvpiac sajátosságai miatt a felmerült problémákat az általános versenyjoggal nem lehet kezelni, megfelelő szabályozással kell a piaci viszonyoknak megfelelő működés feltételeit megteremtteni.

Függetlenül a magyarországi rendszerváltás körül lezajlott privatizáció anomáliáitól, a tankönyvkiadás liberalizálásának vitatható eseményeitől, a hivatkozott Versenyhivatali pályázati felhívás is írja, hogy „1988-ban az Európai Tanács és az Európai Közösség oktatási miniszterei határozatot fogadtak el az oktatás európai dimenziójáról. Leszögezték, hogy a könyvkiadást – a tankönyvkiadást is – gazdálkodói tevékenységnek tekintik, amire a közösségi versenyjog szabályai vonatkoznak.”

A deklarációktól függetlenül adottság, hogy:

1. A tankönyvek kiadása piaci viszonyok között történik
2. A tankönyv speciális áru, a felhasználó tanulóknak, illetve a fizető szülőknek nincs, illetve korlátozott a vevői pozíciója
3. Tankönyv az a nyomtatott vagy elektronikus adathordozón rögzített könyv, amelyet jogszabályban meghatározott akkreditációs eljárás keretében tankönyvvé nyilvánítottak
4. A tankönyvpiac meghatározó szereplője az állam, a jogszabályi környezet megteremtése, ezen belül különösen
 - a. a tankönyvek megvásárlására nyújtott állami támogatás,
 - b. az áralakításban betöltött szerepe, illetve
 - c. a tankönyvvé nyilvánítás engedélyezésében betöltött szerepe miatt

KÖNYVPIACI /TANKÖNYVPIACI SZEREPLŐK

Könyvkiadók

Tankönyvnek szánt kiadványt minden kiadó kiadhat. Tehát vannak kiadók, amelyek tankönyvet is kiadnak. Ma 60-80 kiadóval számolhatunk a tankönyvpiacon, 3 naggyal, 3 közepessel, a többiek kisebbek, vagy kevés számú kiadvánnyal rendelkeznek. A jelenlegi helyzet elemzésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az elmúlt két évtizedben gomba módra szaporodó könyvkiadók/tankönyvkiadók a korábbi egyedüli tankönyvkiadó, a Nemzeti Tankönyvkiadó tankönyvpiaci részesedését nyilvánvalóan csökkentették, de máig megmaradt 33 %-os részesedésével a piac legjelentősebb szereplője, csak az Apáczai Kiadó és a Mozaik Kiadó piaci részesedése közelíti meg.

Az elmúlt években, a liberalizációnak köszönhetően nemcsak a kiadók száma növekedett, hanem a piac felosztása is elkezdődött. Tankönyvválasztás és tankönyvhasználat az általános iskolákban című TÁRKI kiadvány (Budapest, 2000. július) 45. oldalának 16. számú táblázata a megkérdezett iskolák tankönyvfelelőseinek válasza alapján tájékoztat arról, hogy melyik kiadó tankönyveit használják a leggyakrabban az alsó és felső tagozaton.

Csak illusztrációként a %-os megoszlást idézem:

Kiadó	Alsó tagozaton (%)	Felső tagozaton (%)
Nemzeti	20,2	79,7
Apáczai	71,9	10,1
Műszaki	1,0	2,5
Mozaik	2,0	4,6
Egyéb	4,9	3,0
Együtt	100	100

A táblázatban bemutatott helyzet nem igazi munkamegosztás, miután a Nemzeti Tankönyvkiadó minden évfolyam minden tantárgyára fejlesztett tankönyvet (ez a jelenlegi tankönyvjegyzék összetétele alapján is megállapítható), de a piaci verseny során pl. az alsó tagozatos tankönyvek piacának meghatározó hányadát az Apáczai kiadó vette át. Ugyanez igaz a Mozaik kiadó természettudományos tankönyveire is.

A TÁRKI felméréseinek időszakában az állami támogatáshoz való hozzájutás feltételei még nem ösztönözték a tanárokat a tankönyvjegyzékről történő választásra, de vélelmezhető, hogy ez a változás, meg az eltelt idő a megoszlást érdemben nem változtatta meg.

A Tőzsdefórum Online gazdasági Magazinban (2009. június 25.), a Tőzsdefórum munkatársa tollából a következő cikk jelent meg (későbbi mondanivalóm miatt az egész cikket idézem): „A gazdasági válság hatásai nem hagyják érintetlenül a tankönyvpiacot sem, miközben az elmúlt évek negatív tendenciája, a diáklétszám csökkenése gyengíti az amúgy is apadó vásárlóerőt. A 2009-2010-es tanév tankönyvpiacának forgalmára kedvezőtlen hatással lesz az állami és pályázati források mérséklődése, valamint az iskolák fenntartóinak a gazdasági válság és a kormányzati megszorítások miatti romló helyzete. A következő évek esetleges oktatáspolitikai-, tantervi változásai azonban nem egyértelműek, így az sem, hogy miként fogják befolyásolni a tankönyvek piacát: a változások éppúgy lehetnek kedvezőek, mint kedvezőtlenek a piac számára.

A Nemzeti Tankönyvkiadó (NTK) a fenti körülmények mellett piaci részesedésének növelését tervezi, melynek érdekében folyamatos fejlesztéseket hajt végre, egyaránt figyelembe véve a pedagógusok és a piac igényeit. A fejlesztések fókuszában a kompetenciafejlesztő taneszközök, a komplex ismerethordozókat is tartalmazó taneszköz-csomagok kidolgozása és a digitális tananyagok állnak. Az NTK a következő években további újításokat tervez a természettudományos tantárgyak területén a meghatározó szerepkör megszerzése érdekében. A fejlesztések jó irányba haladnak, ezt bizonyítják a szakmai elismerések is: a napokban Szép Magyar Könyv díjat kapott az NTK egyik földrajzkönyve, és Comenius Edu-Media díjat a pedagógusoknak szóló digitális feladatkészítő alkalmazás.

Az NTK a jövőben is kiemelt figyelmet fordít a nemzetiségi és speciális nevelési igényű diákok számára készített könyveinek előállítására, fejlesztésére. Ezeknek a kiadványoknak a körében az NTK a piacon egyedülálló módon évek óta a legszélesebb és folyamatosan bővülő kínálatot biztosítja a piaci szereplők számára.

Jókai István, a 2009-2010-es tankönyvpiaci kilátásokkal kapcsolatban elmondta: "A Nemzeti Tankönyvkiadó, mint a korábbi években mindig, így most is teljes

erőbedobással készül a következő tanévre. Így a pedagógusoknak és diákoknak a korábbi évekhez hasonlóan a következő tanév kezdetekor, idén ősszel sem kell kiadónk tankönyveire várniuk. Terveink szerint a következő tanévben is számos új, modern, a szakma és a kor kihívásainak is maximálisan megfelelő új tankönyvekkel állunk az érdeklődők rendelkezésére."

A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének fentebb idézett könyvforgalmi statisztikája és az idézett cikk is egyértelműen mutatja, hogy a tankönyvkiadás nagy üzlet, sok pénz, alkalmas arra, hogy egy nagyobb kiadó a segítségével átvészelve a gazdasági válság időszakát, csak a piaci pozíció megtartására kell nagyon vigyázni. Kevesebb a gyerek, kevesebb a pénz, de a piaci pozíció növekedése tervezhető.

Jelen körülmények között beszélhetünk-e egyáltalán versenyről a tankönyvet is kiadó kiadók között? Három nagy, 3-4 közepes és több tucat egy-két könyvvel a piacon lévő szereplő között – valójában – csak nagyon korlátozott versenyről beszélhetünk. Külön vizsgálattal arra is választ lehetne kapni, hogy az egyes kiadók kiadványstruktúrája alapján vélelmezhető-e, vagy sem, hogy a piac eleve felosztott, a kiadóknak csak az újabb oktatáspolitikától vagy tantervi változástól kell csupán félniük.

Terjesztők

A terjesztők juttatják el a tankönyveket a kiadóktól a felhasználó iskolákhoz, illetve az iskola megbízott alkalmazottai közvetlenül a gyerekekhez. A tankönyvpiacnak több szempontból problémás területe ez. A jelenlegi helyzetet a tankönyvkiadók meglátása szerint a kereskedők szerepének túlsúlyossá válása jellemzi, a kereskedők pedig a kiadóknak a terjesztőkkel való nem megfelelő kapcsolatát nehezítik. Mindenképpen el kellene kerülni, hogy a tankönyvválasztásban, az iskoláknak és gyerekeknek a tankönyvekhez való jutásában a terjesztési gyakorlatnak, vagy a terjesztői lánc szereplői anyagi érdekeltségi rendszerének meghatározó szerepe legyen.

Iskolák és pedagógusok

Első megközelítésben a tankönyvpiac liberalizálása az iskolák, pedagógusok számára a tankönyvek kínálatának bővülését, sokszínűvé válását jelentette. A TÁRKI felmérése szerint „A szabad tankönyvválasztás lehetőségének megjelenésével a pedagógusok többsége többféle könyvet kipróbált, s idővel vagy megtalálták az igazit, vagy esetleg még ma is keresik, vagy visszatértek a beválthoz.” (7. oldal) Karlovitz János Tibor: Az iskolai tankönyvválasztásról (www.oki.hu, 2001.01.) „Az egy tankönyves világban nem gond az iskolai tankönyvválasztás, hiszen a pedagógusoknak az egyetlen lehetséges könyv alapján kell dolgozniuk. Ott, ahol fejlett tankönyvpiac van versengő kiadókkal, gazdag skálájú választékkal (esetleg oly sok tankönyvvel, hogy eligazodni is nehéz köztük), a pedagógus számára támpontokra, megfelelő információra, elbírálási segédletekre van szükség.”

De vajon meg tudják-e kapni ezeket a segédleteket a pedagógusok? A segédletek valóban az eligazodást, az oktatást és a gyerekek épülését segítőek-e vagy ezek a

segítségek az eladási mutatók növelési szempontjainak, vagy a terjesztők anyagi érdekeltségének vannak alárendelve? Kiktől kapják az érdemi segítséget, a kiadótól vagy a szakmától? Tekinthető-e ebből a szempontból a szakma függetlennek és hozzáértőnek?

Gyerekek és szülők

A tanulók és szüleik valójában nem tekinthetők piaci szereplőknek, annak ellenére, hogy a pedagógusok mellett a tanulók a tényleges felhasználók, illetve a szüleik azok, akik fizetnek a tankönyvekért. A szülők mondhatják, hogy drágák a tankönyvek, de nem rendelkeznek olyan információval (a pedagógusok sem), hogy megmondhatnák, mennyibe is kellene, hogy kerüljenek a kiválasztott tankönyvek. Azzal, hogy a gyerekek általában iskolába járnak és nem otthon tanulnak, a szülőknek nincs és nem is lehet érdemi beleszólásuk a tankönyvek kiválasztásába, legfeljebb bosszankodnak a feleslegesen megvásárolt, nem használt tankönyvek vagy egyéb taneszközök miatt. Az viszont nagyon fontos és ennek érvényesítése a szabályozásban jelen is van, hogy a sajátos nevelést igénylő, fogyatékos, zseni, művészi vagy egyéb tehetséggel bíró, nemzetiséghez, etnikumhoz tartozó gyerekek ugyanúgy és ugyanannyiért jussanak tankönyvhöz, mint az átlagos nevelést kapó gyerekek. Ennek az érvényesítése azonban sok esetben problémás.

Állam – Oktatási és Kulturális Minisztérium és intézményei

Az állam háromféle feladatkörben piaci szereplő:

- jogszabályi kereteket határoz meg
- szakmai felügyeletet gyakorol
- költségvetésből támogat

A tankönyvek piaca az, ahol ez a hármas szerepkör teljes mértékben érvényesül és kell is, hogy érvényesüljön. Egy olyan piacon – és fokozottan ilyen a tankönyvpiac – ahol a minőség, illetve a termékkel kapcsolatos elvárások mérése nem egyszerű, a termékek egymással nehezen összehasonlíthatók, a termékhez jutás költségvetési támogatásban részesül, az állami szabályozásnak meghatározó szerepet kell felvállalnia, természetesen a piaci működés sérelme nélkül. Ez más termékekhez képest csak annyit jelent, hogy a tankönyvek külső-belső jellemzőit, forgalomba kerülésének feltételeit részletesebben kell meghatározni.

A SZABÁLYOZÁS LEHETŐSÉGEI

Az Európai Közösségben a könyvkiadás és a tankönyvkiadás gazdálkodási tevékenység, amire a közösségi versenyjog szabályai vonatkoznak.

Az előzőekben már szó volt arról, hogy a tankönyvpiac problémái miatt a Gazdasági Versenyhivatal - az Oktatási és Kulturális Minisztérium megkeresésére - vizsgálta a

tankönyvpiacra zajló versenyfolyamatokat, illetve áttekintette a tankönyvpiaci szabályozást.

A Gazdasági Versenyhivatal megállapítása szerint **a tankönyvpiac sajátosságai miatt a felmerült problémákat az általános versenyjoggal nem lehet kezelni, megfelelő szabályozással kell a piaci viszonyoknak megfelelő működés feltételeit megteremteni.**

A tankönyvkiadás a könyvkiadás egyik részterülete, a könyvkiadás egészétől nem választható el. A könyvkiadás egészére a versenyjog szabályai vonatkoznak.

A tankönyvpiac csak azért nevezhető sajátosnak, mert a tankönyv egy speciális áru. Az Oktatási és Kulturális Minisztérium szabályozási tevékenysége – nagyon helyesen – a tankönyvre fókuszál és nem a piac szereplőire, vagy a piaci folyamatokra.

A szabályozás 3 fő eleme:

- 1. Tankönyvvé nyilvánítási eljárás**
- 2. Tankönyvek tankönyvjegyzékre felkerülése árkorlátjának meghatározása**
- 3. Tankönyvek megvásárlásához nyújtott állami támogatás**

A tankönyvvel, mint speciális áruval szemben megfogalmazható „tárca-elvárás”:

- 1. tartalmilag feleljen meg az adott évfolyam, tananyagféleség szakmai követelményeinek**
- 2. megjelenése alkalmas legyen a tanulók érdeklődése felkeltésének, az életkori sajátosságoknak megfelelő használatnak (Pl. betűméret, grafikai anyag)**
- 3. legalább/legfeljebb olyan minőségű legyen - nem tartós könyv esetén –, hogy kibírjon egy tanévnnyi átlagos használatot**
- 4. méltányos ára legyen**
- 5. az iskolák tankönyvválasztását szakmai, pedagógiai szempontok határozzák meg és ne egyéb érdekelttség**

A felsorolt, de nem rangsorolt első három elvárás a tankönyvvé nyilvánítási eljárás keretében érvényesíthető. A méltányos ár – piaci viszonyok között - elég nehezen kezelhető, de egyfelől a tankönyvjegyzékre való felkerülés árkorlátja ezt az elvárást képes teljesíteni, másfelől a tankönyvfejlesztésben való részvétellel, a tankönyvvé nyilvánítási eljárásra benyújtott kiadványok formájának a jelenlegitől eltérő meghatározásával lehetséges ármérséklést elérni.

Az utolsó elvárás érvényesítése a jelenlegi - a kiadók megítélése szerint is tarthatatlan, valamint a Gazdasági Versenyhivatal által is aggályosnak tartott – terjesztési gyakorlat radikális megváltoztatásával lehetséges.

A terjesztés módjának utasítással történő radikális megváltoztatása sokak érdekét sérti. Az utasítás egyáltalán nem piac-konform szabályozás. A mai helyzetben azonban egy célszerű megoldás, amelynek feltételei gyakorlatilag már ma is rendelkezésre állnak nemcsak a szakmaiság jobb érvényesülését eredményezheti,

hanem a tankönyvrendelésekről könnyen kezelhető, következtetések levonására, döntések előkészítésére alkalmas információt is szolgáltat

TERJESZTÉS

A terjesztés problémáinak okát a tankönyvkereskedők szerepének indokolatlan növekedésében látja Réthy Endre (Nemzeti Tankönyvkiadó), akinek a munkájából emeltem ki az alábbi mondatokat. Nem szó szerinti idézet és nem a teljes vélemény!

A tankönyvválasztási folyamatot, a pedagógusok tankönyvválasztási szabadságát gátolja a tankönyvkereskedők szerepének túlsúlyossá válása.

- *Az iskolák – szervezési feladataik csökkentése érdekében – csak egy tankönyvkereskedővel akarnak kapcsolatba kerülni, és elvárják, hogy ez a kereskedő szállítsa az összes kiadó tankönyveit.*
- *Miután nem minden kiadó tud megállapodni minden könyvkereskedővel, ezért nem minden könyvkereskedő képes valamennyi megrendelt szállítására. Ezekben az esetekben a kereskedő megpróbálja az iskolákat „lebeszélni” azokról a tankönyvekről, amelyek esetében nem rendelkezik terjesztési joggal.*
- *Egyre nagyobb a szerepe a tankönyvfelelős tanárnak adott anyagi juttatásnak, és miután komoly összegekről van szó, már a tankönyvfelelős is próbálja a pedagógusok tankönyvválasztási döntéseit befolyásolni.*
- *A tankönyvkereskedők között megjelentek a „nagykereskedői” szerepkört betöltő vállalkozók, így kialakult a terjesztői lánc, amely egyre hosszabb, egyre bonyolultabb és egyre költségesebb.*
- *A fenti torzulások hatására a konkurenciaharc a tankönyvpiacra egyre élesebb, és új formákat öltött. Már nemcsak kiadók küzdenek egymással, hanem kiadók terjesztőkkel is, és sajnálatos módon ennek színtere az iskola.*
- *A megoldás adott, és már több kormány is közel állt a megvalósításhoz: létre kell hozni a központosított, államilag felügyelt terjesztést. E feladat ellátására kiválóan alkalmas lenne egy állami tulajdonú, nonprofit gazdasági társaság – esetleg a Könyvtárellátó Nonprofit Kft. –, amely az előírt dátumra a raktáraiba szállított tankönyvek terjesztését végezné. Ezen átszervezés előnyei.*
 - *a tankönyvek tartalmukkal, árakkal, a kiadók által nyújtott szolgáltatásokkal, és nem a terjesztői árréssel versenyeznének;*
 - *eltűnnének a tankönyvválasztási folyamatot szennyező, anyagi ösztönzők, tehát jobban érvényesülhetne a pedagógusok tankönyvválasztási szabadsága.*
 - *„kifehéredne” a gazdaság e kis szelete,*
 - *a központilag meghatározott, csökkentett mértékű árrés olcsóbbá tenné a tankönyveket;*
 - *leegyszerűsödne, egységessé válna a folyamat logisztikája, a számlázás, az egységcsomagok összeállítása stb.;*
 - *a terjesztőhöz, időre történő beszállítás kényszere megszüntetné a tankönyvek késését;*
 - *csökkennének az iskolák adminisztrációs terhei.”*

Réthy úr javaslata – a Nemzeti Tankönyvkiadónak biztosan nagyon előnyös a jelen helyzetben -, de jó megoldás szakmai szempontból és hosszabb távon mindenképpen ármérsékelő hatású.

A terjesztők természetesen ezt a helyzetet másképp látják, de az interneten keresztül történő tankönyvrendelés és a tankönyveknek gyakorlatilag egy időben történő leszállítása mellett a terjesztők azok a piaci szereplők, akik nélkülözhetők.

TANKÖNYVÁRAK

Idézzük fel újra a GVH pályázati felhívását: „A liberalizáció óta eltelt évek nem mindenben igazolták vissza azt a várakozást, hogy a piaci verseny lehetővé tette kedvezően hat a tankönyvek árára és minőségére. A piacon a verseny lehetőségének ellenére nem tapasztalható hatásos ár/minőségi verseny a tankönyvkiadók között.”

Vajon reális volt az a várakozás, hogy a piaci verseny körülményei között hatásos ár/minőségi verseny alakul ki a tankönyvkiadók között? Mit kellene értenünk "hatásos ár/minőség versenyen a kiadók között"?

A tankönyv – mint a többi könyv (maradjunk első megközelítésben a papíralapú könyvekénél) – leegyszerűsítve: a papír, a festék ára, a szerző és azoknak a munkája, akik a kéziratból könyvet faragnak, valamint a forgalmazás költségei. A piaci verseny ez esetben azt jelentené, hogy kiadók versenyeznek és ezért javul a minőség és alacsonyak, vagy pontosabban ár/értékarányosak lesznek az árak? Miben is tudnak versenyezni a tankönyvkiadók?

Az evidensnek tűnik, hogy a jobb minőséghez magasabb ár tartozik, mint a gyengébb minőséghez. Tankönyv esetén a jobb minőséget könyvtechnikai, tudományos és pedagógiai/taníthatósági szempontból egyaránt meg kell határozni. Az értékesebb tartalom többet kellene, hogy érjen, mint a silányabb, a tetszetős, tartós külső szintén értékesebb, mint a kevésbé tetszetős, nem tartós. A tankönyv ebből a szempontból is nagyon speciális áru.

Hogyan történik az árak kialakítása a kiadóknál? A tankönyvek ára tartalmazza a fejlesztési költségeket, mint szerzői honoráriumok, felhasználói jogdíj, tankönyvjegyzékre történő felvétel díja, marketing költségek, nyomdai formakészítés díja. A fejlesztési (fix) költségek a tankönyvek árában nem minden esetben érvényesíthetők. Az ár továbbá nyomdai gyártási, papír, szállítási költségekből, valamint az értékesítési példányszám után számított royaltyból tevődik össze. Ezen túl vannak raktározási költségek, mivel a gyártási költségek optimalizálása érdekében esetenként 2-3 éves értékesítési mennyiséget készítenek, és terjesztési költségek. A terjesztés történhet postázással, saját, kiadó terjesztésben, illetve terjesztő cégek bevonásával. A fejlesztési költségeken kívüli ún. közvetlen változó/részben változó költségek nagysága az előállított, illetve értékesített példányszámtól függ. Az ún. kiadói általános költségeke, amelyek működési és egyéb költségeket foglalnak magukban, a közvetlen költségek arányában kerülnek az árba. Az árkalkuláció a fenti költségek figyelembevételével készül, a fejlesztési költségek negyede, harmada kerül az árba, ehhez jön a gyártási és terjesztési költség és a royalty és így alakul ki az összes költség egy példányra jutó része, valamint az ÁFA. (Megjegyezzük, hogy ez egyfajta számítás, az árképzés gyakorlata az egyes kiadóknál eltérő lehet.)

A kiadók ezt a kalkulált árat szembesítik a piacon szereplő, hasonló termékek árával, vagy a tankönyvpiacra elfogadható árral, valamint a Minisztérium hivatalos árkorlát táblázatával, és ezek figyelembevételével határozzák meg a végső árat.

Az árképzés legkritikusabb része a tervezett értékesítési (előállítási) példányszám. Egy új terméknél, ahol a piacon már van egy, vagy több konkurens termék, nehéz megítélni, hogy milyen példányszámban lesz értékesíthető a könyv. Ha az értékesítési

mennyiséget túl optimistán tervezik, alacsony ár mellett a termék előállítási költsége soha nem fog megtérülni. Ez valamennyi könyvkiadó problémája, ha a tankönyvkiadás is gazdálkodói tevékenység, akkor ezt a kockázatot a tankönyvkiadóknak is vállalniuk kell. Tankönyvkiadás esetében azonban probléma, hogy ha egy rosszul megállapított áru tankönyv felkerül a tankönyvjegyzékre, az a későbbiekben nem korrigálható, mert a következő években az ára csak a törvényben meghatározott mértékben (ipari termelői árindex szerint) növekedhet.

Ahogy a könyvkiadóknál általában, úgy a tankönyvkiadóknál is nehéz megmondani, hogy a kiadói fejlesztésekből mely termékek lesznek kelendőek. Kiadói tapasztalatok alapján ez 3-5 könyvből egy. Így az új tankönyvek fejlesztését csak tőkeerős cégek tudják finanszírozni, illetve a nagyobb tankönyvszámmal rendelkező kiadók, ahol a jól menő régi tankönyvek eladásából befolyó nyereség fedezi az új fejlesztéseket. Ha az árat sikerül jól kialakítani, vagyis az értékesített példányszám a tervezetthez hasonlóan alakul, akkor a fejlesztés 3-5 éven belül megtérül.

A fejlesztés sok esetben nem egy tankönyvet jelent, hanem a könyvön kívül munkafüzet, feladatlap, tantervi útmutató, tanári kézikönyv előállítását is. Az ötlettől a megvalósításig legalább 2 év telik el és csak ezután jöhet az akkreditációs eljárás a tankönyvjegyzékre kerüléshez, ami a feltétele annak, hogy az iskolák a tankönyvet megrendeljék.

A fejlesztés magas költségei és időigénye, valamint az alacsony példányszám miatt lehet azt állítani, hogy a tankönyvpiac talán legnagyobb, legnehezebben orvosolható problémája a speciális oktatást szolgáló tankönyvek, taneszközök kiadása.

Az árkalkuláció szempontjából a könyvek és a tankönyvek között nincs olyan típusú különbség, ami miatt a Minisztériumnak bármiféle feladata kellene, hogy legyen. Manapság bármilyen könyv nyomtatása kockázatos vállalkozás és bármilyen tervezési nehézség is jelentkezik a tankönyveknél, kiadásuk még mindig az egyik legbiztosabb területe a könyvpiacnak.

A TANKÖNYVEK JÓVÁHAGYÁSI ELJÁRÁSA (AKKREDITÁCIÓ)

A kiadóknak akkor van reális esélyük, hogy a kiadványaikat az iskolák megvegyék, ha minden tankönyvi anyaguk (tankönyv, munkáltatói segédanyagok, munkafüzet, feladatlap, szöveggyűjtemény, feladatgyűjtemény, szemléltető anyagok) felkerül a tankönyvjegyzékre.

A tankönyvjegyzékre való felkerüléshez a kiadványokat akkreditáltatni kell.

A tankönyvvé nyilvánítás jelenlegi rendszerét – elsősorban a kiadók, de a tankönyvhelyzettel foglalkozó kutatók is – bírálják. Az Országos Köznevelési Tanács 2009. április 16-i ülésén mondta dr. Karlovitz János: „... a magyar tankönyvkiadás Európában talán a legdrágább, legbürokratikusabb, leglassúbb, legbonyolultabb jóváhagyási rendszer, amit javítani kell.” A tankönyvvé nyilvánítás bürokratikus és drága módja helyett például a Nemzeti Tankönyvkiadó – amely a tankönyvpiacra a legnagyobb súlyú piaci szereplő - megítélése szerint a kiadóban folyó szakmai műhelymunka, kiegészítve az ISO rendszer bevezetésével, megfelelő és elegendő a

tankönyveknek nemcsak könyvészeti, de szakmai, tudományos, oktatástechnikai alkalmassága biztosításához.

Véleményem szerint a tankönyvek jóváhagyási eljárása az, amely valóban biztosítani képes a tankönyveknek a szakmai, tudományos, oktatástechnikai alkalmasságát.

Az akkreditálás díja (22.000,- Ft ívenként) kétségtelenül árnövelő tényező.

A jóváhagyás tudományos, oktatástechnikai és könyvészeti részre osztható. A szakértőknek – a jelenlegi helyzetben - nincs egyszerű dolga, nagyon sokféle oktatási koncepciónak megfelelő, külső megjelenésű kiadványt kell minősíteniük. A gazdasági liberalizáció a könyvpiacra a tankönyvek külső megjelenésére is jó hatással volt, a tankönyvek többsége szép, jó kézbe fogni. Azt gondolom azonban, hogy a szép külső megtartása mellett azt is figyelembe kellene venni, hogy a tankönyvek többsége egy tanévre szól. Tudjuk, hogy a szülők – ki érti miért – nem szeretnek használt könyvet vásárolni a gyerekeiknek (érdekes, hogy használt ruhák esetében nincs ilyen vásárlási gát) ezért a tankönyveknek egy tanévet kell legalább/legfeljebb kibírniuk. Meg kellene határozni azt a minőségi sztenderdet, ami ahhoz kell, hogy a tankönyvek éppen erre az egy éves használatra alkalmasak legyenek.

Ha bemegy az ember egy tankönyvet is árusító könyvesboltba, akkor látja, hogy a tankönyvek (amelyek akkreditált kiadványok) mellett még számtalan oktatásra, fejlesztésre alkalmas kiadvány van a legkisebbektől a legnagyobb gyerekek számára. Fogyasztói társadalmunkban, valószínűleg ugyan úgy, ahogy táplálék kiegészítőket veszünk az ennivaló mellé, hogy egészségesebbek legyünk, mosószert veszünk a mosópor mellé, hogy tisztábbak legyünk, okosító, fejlesztő könyveket veszünk a tankönyvek és az iskolai oktatás kiegészítésére, hogy okosabbak, képzetesebbek legyünk, vagy legalábbis a gyerekeink legyenek azok. Ez persze nem baj. A könyvkiadók ennek a valóban létező és jelentős vásárlóerőt képviselő piaci szegmensnek tesznek eleget. A gyerekek fejlesztésére, tanítására szolgáló kiadványoknak csak egy része akkreditált tankönyv. (Van olyan eset, hogy nem akkreditált kiadvány is tankönyv nevet visel a címlapján!) Valószínűleg nem minden kiadvány készül tankönyvnek, de vélelmezhető, hogy amennyiben mégse lesz belőle tankönyv, a könyvesboltban fejlesztő kiadványként esetleg még eladható.

Amikor a szülők, nagyszülők a gyerekeknek – ajándék gyanánt – vásárolnak valamilyen fejlesztő, nevelő, tanító kiadványt a mesekönyvek, vagy egyéb szépirodalom mellett, tartósabb használatra gondolnak, mint ami egy tankönyvtől elvárható. Amennyiben a kiadványok úgy készülnek, hogy vagy tankönyvek lesznek, vagy nem, a külső megjelenésük magasabb minőségű lehet, mint amit egy tankönyvtől elvárunk, ezért eleve drágábbak is.

A tankönyvek és egyéb fejlesztő kiadványok között nincs éles határ. Azonban az állami támogatás korlátozott volta és a gyerekek iskoláztatásának összességében elég magas költségei miatt, a tankönyvek árát olyan alacsonyra célszerű szorítani, amilyen alacsonyra lehet.

A tankönyvek könyvtechnikai megjelenésének limitált standardjait, mint a tankönyvvé nyilvánítási eljárásra való benyújtás feltételét meg kellene határozni. Ha

évfolyamonként, tantárgyanként meghatározásra kerülne, hogy egy-egy tankönyv milyen terjedelmű és formátumú lehet, illetve egyéb könyvészeti (kiviteli) előírások is lennének, az mindenképpen árkorlátozó hatással is járna. Például egy 5. és 6. osztályos irodalomtankönyv 13-16 nyomdai ív (208-256 oldal) méretű, az előírt könyvészeti standard lehet a következő: A/5 formátum, 12 pontos betűméret, 15-20 %-os illusztráltság, kartonált kötésmód, cérnafűzés.

Egy átlagos tankönyv papírminőségének 70-80 gramm súlyú papír megfelel. Első, illetve második osztályban az olvasókönyvekhez használt papír gramm súlya 90-100 g lehet. A tankönyvekhez használt papír gramm súlya – limitálva – mint a tankönyvvé nyilvánítási eljárásra való benyújtás feltétele meghatározható.

Hasonlóképpen a nem tartós tankönyveknél, amelyek egy tanévre szólnak, a kartonált kivitel tökéletesen megfelelő, nem szükséges keménykötés, tehát ez is előírható, mint a tankönyvvé nyilvánítási eljárásra való benyújtás feltétele.

Az árkülönbség a fűzött és a kötött kivitel között könyvenként legalább 100-200 Ft-ra tehető. A fűzött kivitel (kartonált) jelenthet irkafűzést, amit általában 6 nyomdai ívig (96 oldal) szoktak alkalmazni, vagy ragasztott kötést, amit a kevésbé igénybevett tankönyveknél alkalmaznak, vagy cérnafűzést, amely sokkal tartósabb, és jobban bírja a gyakori használatot. A ragasztott kötés és a cérnafűzött kötés között is minimum 50 Ft különbség van, persze ez a könyv terjedelmének a függvénye is.

A könyvészeti standardok meghatározása esetében fontos, hogy ezek limitek legyenek és ne részletes egyféle kivitel előírása. Valószínűleg nem is minden jellemzőt kellene standardizálni. Az egyes limitek amúgy is kialakultak már a gyakorlatban, hiszen tudni lehet, hogy a gyerekek életkora, a tanév óráinak száma hány oldalas tankönyvet igényel. A kisiskolások könyvei szokásos – ma is általában használt – betűnagyságának megfelelő limitek előírása sem valószínű, hogy parázs vitára készítené az érdeketeket.

Már volt szó arról, hogy a könyvesboltokban fellelhető kiadványok esetében nem mindig lehet egyértelműen eldönteni, hogy akkreditált tankönyvről van szó, vagy egyéb gyerekeknek szánt fejlesztő, oktató könyvről. Amennyiben a kiadványokat kézirat formájában nyújtják be akkreditálásra, nincs akadálya, hogy csak az akkreditált kiadványok címlapjára írják a „tankönyv” megnevezést, illetve az akkreditációs számot.

Természetesen a már kész, bolti forgalomba került, vagy kerülésre alkalmas könyveket sem lehet kizárni az akkreditálásból.

A könyvészeti standardok meghatározásával összefüggésben a tartós könyvekről is célszerű szót ejteni. Az, hogy egy könyv tartós könyv-e, vagy sem egyfelől tartalmi kérdés, másfelől könyvészeti megoldás. Szótárok, atlaszok, szöveggyűjtemények, stb. általában több évig használatosak, célszerű, ha a kivitelezésük is ennek megfelelő, de ez jelenleg is így van. A szülők általában új tankönyveket vásárolnak szívesebben a gyermekeiknek tanévenként, de dönthet úgy egy iskola, hogy egyes tankönyveket több évig használ, és nem megveteti a szülőkkel, hanem csak kölcsön adja a tanévre. Ugyanezeket a könyveket meg más iskola egy tanévre megveteti a szülőkkel. Ugyanúgy, ahogy a szépirodalmi kiadványoknál, a tankönyveknél is elképzelhető ugyanazon kiadvány fűzött (kartonált) és kötött változata.

Már korábban is szó volt arról, hogy ugyan tankönyvről beszélünk, de nemcsak egy tankönyvről van szó, hanem a hozzá kapcsolódó munkafüzetéről, tanári kézikönyvről és egyéb segédletekről, valamint a digitális tananyagokról. Javasolom, hogy amikor jóváhagyásra beterjesztenek egy tankönyvet, akkor azzal együtt kerüljön be jóváhagyásra valamennyi hozzákapcsolt, vagy kapcsolható kiadvány. A jóváhagyási eljárás pedig terjedjen ki annak vizsgálatára, illetve az arról való döntésre is, hogy megfelelőek-e a kapcsolt kiadványok és valóban szükség van-e rájuk a tananyag oktatásához. (A tanári kézikönyvet a kiadók általában ingyen adják a pedagógusoknak.)

A kiadók részéről felmerülő probléma, hogy kifejlesztik és szükségesnek tartják a tananyag feldolgozásához a kapcsolt kiadványokat, segédanyagokat, az iskolák azonban takarékosági megfontolásokból ezeket már nem vásárolják meg. A szülők ugyanezekkel a kiadványokkal kapcsolatban pedig azzal szembesülnek, hogy megvetetnek velük munkafüzeteket, feladatlapokat és egyébeket, amelyek a tanév végén pont olyan üresek, mint az év elején. A számítógépek iskolai terjedésével párhuzamosan azonban megnő a lehetősége annak, hogy a tananyag ne csak papír alapon, hanem elektronikus adathordozón is elérhető legyen. Járható útnak tűnik, hogy munkafüzeteket, feladatlapokat, stb. ne papír alapon vásároljanak meg az iskolák (ezzel az erdőket is védjük), hanem lemezen. Ha minden gyerek előtt van az iskolában számítógép, akkor azon kitölthetik a kitöltendő üres sorokat, illetve a pedagógusok, amennyiben valóban úgy ítélik meg, hogy szükségtelen egy egész munkafüzetet megvásárolni néhány lap használata miatt, az éppen szükséges oldalakat kinyomtathatják vagy fénymásolással sokszorosíthatják. (Ez nem sérti a szerzői jog védelmét.)

Az, hogy tankönyv csak akkreditált kiadvány lehet, alkalmas eszköz arra, hogy a tankönyvek jó minőségűek, használhatók, taníthatók legyenek. Az akkreditációs eljárás működik, de a tankönyvek minőségének sok kritikája, a beválás vizsgálat szorgalmazása azt mutatja, hogy az akkreditációs eljárás célzerű lenne változtatni. Mindenképpen szigorítani kellene az eljárást, hogy ne kerüljenek jóváhagyásra olyan tankönyvek, amelyek erre ténylegesen nem alkalmasak. Elolvastva az akkreditációs eljárás szempontrendszerét, a szakértők kiválasztásának módját, valójában érthetetlen, hogyan kerülnek mégis kiadásra nem igazán megfelelő tankönyvek úgy, hogy mellettük van másik, jobb, de nem feltétlenül rosszabb, azonos célra használható.

Az akkreditációs rendszer szigorítása mellett az ugyanazon tanterv, tantárgy, évfolyam számára rendelkezésre álló tankönyvek számát is célzerű lenne ésszerű határon belül limitálni.

BEVÁLÁS-VIZSGÁLAT

Mint ahogy az előzőekben már szó volt róla, az oktatáskutatók egy része szorgalmazza a tankönyvek beválás-vizsgálatát. Az Országos Köznevelési Tanács 2009. április 16-i ülésén dr. Mihály Ottó hangsúlyozta a tankönyvek beválás-vizsgálatának fontosságát, a tankönyvkritika erősítését. Az előzőekben már említettem a beválás-vizsgálattal kapcsolatos aggályaimat.

- *Mindegyik tankönyvnél el kell végezni a beválás vizsgálatát vagy nem mindegyiknél?*
- *Ha nem mindegyiknek, akkor mi, vagy ki dönti el, hogy melyiknek?*

- *Mit kezdünk a vizsgálat eredményével? Ha a tárgyi taneszközt a hivatalos eljárással tankönyvvé nyilvánították és szerepel a tankönyvjegyzéken, akkor a bevéálás vizsgálat tulajdonképpen felülbírálja a tankönyvvé nyilvánítási eljárást. Ha a bevéálás vizsgálat szerint a tankönyv megfelelő, akkor maradhat, ha nem megfelelő, akkor ki kell vonni a forgalomból még akkor is, ha az akkreditálása szabályosan történt? Mit szólnak ehhez a kiadók és mit mondanak a szakértők?*
- *Ki fizeti a vizsgálatot végzőket, vagy ez ugyan olyan kötelező adminisztratív feladat, amit a gyakorló pedagógusoknak el kell végezni, mint a többi?*
- *Ki, vagy mi dönti el, hogy melyik három iskola kerüljön be a vizsgálatba?*
- *Arra is ki lehetne térni, hogy a tankönyvek élettartama sok esetben rövidebb, mint a bevéálás vizsgálat lebonyolításához szükséges idő, stb.*

Ezen túl fontosnak tartom hangsúlyozni ismét, hogy a tankönyv csak egyik eszköze az oktatásnak. Oktatókutatók minden fórumon hangsúlyozzák, hogy a tanítás hatékonysága, eredményessége szempontjából a pedagógusoknak van meghatározó szerepük, de tanítja a gyerekeket a család, az utca, a televízió, az Internet. A világról való ismereteiknek csak egy töredéke az, amit közvetlenül a tankönyvekből szereznek. Nem a tankönyvek alkalmasságán, vagy alkalmatlanságán múlik, hogy a gyerekek mennyire képzetten, az életre felkészülten hagyják el az iskolát. A gyerekek 18 éves koráig tartó, 10-12 iskolában töltött éve során kormányok, oktatási koncepciók jönnek-mennek, ennyi idő alatt nagyon sok jó és nagyon sok rossz tankönyv kerül a kezükbe.

Hiba, ha a tankönyvekkel sokkal többet foglalkozunk, mint amennyit megérdemelnek, vagy amennyit feltétlenül szükséges. Foglalkozni szükséges, mert a megvásárlásukat a költségvetés támogatja, tehát nem mindegy, hogy mennyibe kerül az adófizető mindnyájunknak, illetve az oktatás társadalmi közügy, az oktatási tárca a társadalmi elvárásnak megfelelő képzést a törvények, rendeletek, NAT, kerettantervek mellett a tankönyveken keresztül is kell, hogy érvényesítse, és persze az sem mindegy, hogy mennyibe kerül egy gyerek iskoláztatása a családnak.

Véleményem szerint – általában - a jó tankönyv kiválasztódásához az akkreditáció fenntartása és szigorítása, a terjesztők anyagi érdekeltségén keresztül ható befolyásolásának kiiktatása után az iskolák/pedagógusok tankönyvvásárlással bizonyított szavazása elegendő kellene, hogy legyen.

Lehet azonban, hogy kívülállóként nem ítélem meg elég árnyaltan a helyzetet. A tankönyvek életgörbéjét és számosságát tekintve a tankönyvek többsége esetében a bevéálás vizsgálat – megítélésem szerint – sok pénzt és energiát emészt fel viszonylag csekély eredményesség mellett. Például a tartós könyvek esetében lehetne értelme a bevéálás vizsgálatnak. Egyfelől azért, mert ezek a könyvek általában drágábbak, másfelől meg azért, mert több évig használatosak.

Bevéálás vizsgálat helyett/mellett lehetne más megoldás is, ami akár bevéálás vizsgálatnak is nevezhető. Kellene indítani egy internetes fórumot - ha még ilyen nem lenne -, amelyik a tankönyvekkel kapcsolatos mindenféle megnyilvánulásnak teret adna. Az emberek többsége akkor ragad tollat (vagy ül le a számítógépe elé) ha indulatba jön, fokozott idegállapotba kerül. Elég az újságok, hetilapok levelezési rovatait nézni. A tankönyvek használhatóságáról, bevéálásáról lehet, hogy több információt kapnánk, ha a pedagógusok, de akár a szülők vagy a gyerekek az éppen aktuális tananyagrésszel kapcsolatos véleményüket, ellenérzésüket, felháborodásukat, vagy elégedettségüket írják meg erre az internetes fórumra. Ha

jól működne ez a fórum, talán több választ lehetne kapni arra, hogy miért rosszak a tankönyvek, mint egy újabb kutatási programtól.

Javasolom továbbá, amivel talán még az akkreditációs eljárás hatékonysága is növelhető lenne, ha az akkreditált tankönyvekre vonatkozó szakvélemény rezüméjét kötelezően meg kellene jelentetni ezen a fórumon.

TUDÁSFELMÉRÉS

Az oktatás eredményessége a gyerekek képzettségén, tudásuk gyakorlatban való alkalmazhatóságán keresztül mérhető le. Nagy József többször hivatkozott tanulmányában, empirikus kutatásokra hivatkozva, felhívja a figyelmet arra, hogy a gyerekek tudásának, alapkészségek elsajátítási szintjének felmérései az átlagtól való eltérés nagy szórását mutatják. Általában jellemző, hogy a gyerekek tudásának felmérésére egy oktatási szakasz lezárását követően kerül sor, amikor számot kell adniuk a tudásukról (pl. az érettségij). Azt gondolom azonban, hogy az olvasni tudás, vagy nem tudás – mint ahogy ezt igyekeztem körbejárni munkám elején – alapvető kérdés korunkban a felnövekvő generációk számára. Ezért az olvasni tudás felmérése a negyedik osztályban csak arra jó, hogy megállapítsuk, hogy megtanultak a gyerekek olvasni, vagy nem tanultak meg a gyerekek olvasni. 10 éves kor után egyik iskolai tanterv sem foglalkozik – fő feladatként – a gyerekek olvasni tanításával, és erre már a feszített tantervek mellett nincs is idő. (Jusson eszünkbe Nagy József idézett tanulmánya!) Ezért javaslom, hogy Nagy Józseffel maximálisan egyetértve jobban fókuszáljon az oktatási tárca az alapkészségek elsajátítása színvonalának, eredményességének javítására. Ha egy gyerek nem tanul meg olvasni, az ugyanúgy minősíti az őt tanító pedagógust, mint ahogy az edzőt egy olimpiai bajnok nevelése a sportban. Vagy ez a tankönyvön múlna? A forgalomban lévő több tucat **akkreditált** olvasókönyv ellenére sem tanul meg olvasni a gyerekek egy része. Vagy nem jók a pedagógusok, vagy nem jók az oktatási módszerek és/vagy nem jók az olvasókönyvek.

Előzőekben szó volt arról, hogy a bevéltés-vizsgálatok gyakorlata sok kérdést felvet. Nem gondolom, hogy az akkreditáció csálhatatlan módszer a megfelelő tankönyvek kiválasztására, de azért elgondolkodtató – mivel tudomásom szerint e téren nem sok változás történt – Balogh Klára és Honti Mária 2004-ben készült tanulmánya: Az általános iskolai olvasástanításban leggyakrabban használt négy tankönyvcsalád feldolgozása és elemzése fejlődéslelektani szempontból. A tanulmányban olyan vizsgálati eredmények is találhatóak, amelyek meglepőek a nem szakmabelinek is, pedig ezeket a tankönyveket kisiskolásokat ismerő/tanító pedagógusok, szakemberek írták és ezek a könyvek megfeleltek az akkreditációt végző szakértőknek is. (Csak példa, lehet, hogy ezek a tankönyvek nincsenek is forgalomban. Olyan szavak, mondatok, amelyek kisiskolások számára, jellemzően nem kell, hogy ismertek legyenek: növényi eredetű táplálékot fogyaszt, hím, Ormánság, moldvai csángók, stb.).

Az olvasástanítás eredményességét javíthatja az is, ha a gyerekeknek a tudásukról először a második osztály végén kellene számot adniuk, gondolom egy ügyesen megfogalmazott szöveges matematika példa a szövegértésüket és a matematikában elért jártasságukat is képes bemutatni. A gyerekek olvasási készsége az őket tanító pedagógust is minősítené. Ne lehessen hivatkozni olyan okokra, hogy

a tantervben nem volt elég idő a gyerekeket megtanítani olvasni. Az első és második osztály tanterveiben legyen elegendő idő arra, hogy a pedagógusok valamennyi gyereket megtanítsanak olvasni, mindegy, hogy miből, tankönyvből, mesekönyvből, de harmadik osztályba ne kerüljenek funkcionális analfabéták. Ha erre a pedagógusok nem alkalmasak, akkor hiába van több mint 50 olvasókönyv forgalomban, ez a tankönyvkiadás és oktatás közös kudarca.

JAVASLAT A TECHNOLÓGIAI (KÖNYVÉSZETI) SZAKÉRTŐI ÉRTÉKELŐLAP MÓDOSÍTÁSÁRA

Technológiai (könyvészeti) szakértői értékelőlap

A könyvészeti jellemzőket (limitálva) a tankönyvvé nyilvánítási eljárásra való benyújtás feltételeként kellene előírni. A Technológiai (könyvészeti) szakértői értékelőlap olyan szempontok vizsgálatát írja elő, amelyeket a kiadók pontosan ismernek, vagy ismerniük kell. Olvasva az értékelőlapot az az érzésem támadt, hogy ha kiadó lennék, akkor a könyvészeti szakértővel is elvégeztethetném a munkám egy részét. A tankönyvkiadással, vagy azzal is foglalkozó kiadók évek óta a piacon vannak, egészen biztos, hogy pontosan tudják, hogy milyennek kell lennie egy tankönyvnek, ha mégsem, akkor a tantárgy-pedagógiai vagy a tudományos-szakmai szakértő – saját gyakorlata alapján – minősíthet egy tankönyvet használhatatlannak, olvashatatlannak. Egy liberalizált könyvpiacra, ahol a kiadók versenyeznek egymással nem lehet igaz, hogy az Oktatási Hivatalnak a tankönyvek könyvészeti jellemzőivel kelljen foglalkoznia!

A részletes értékelés szempontjainak vizsgálata abból a megközelítésből történt, hogy hogyan lehet ennek az értékelő lapnak a szempontrendszerét a tankönyvvé nyilvánítási eljárásra való benyújtás feltételeként meghatározni.

„1. A könyvtest méretezése, terjedelme, tömege, súlya a tanuló életkorára tekintettel”

a) A könyvtest méretezése:

A könyvtest méretezésének a gyerekek oldaláról elsősorban a kezelhetőség, másodsorban az iskolatáskába való beleférés szempontjából van jelentősége. Kisiskolások számára a nagyobb alakú könyvek jobban kezelhetők, a nagyobb méretű betűk és a sok kép is szükségessé teheti a nagyobb méretű oldalakat. A pedagógusok gyakorlati tapasztalata alapján meghatározható az a könyvtest méret limit korosztályonként, amely a használhatóság szempontjából optimálisnak tekinthető. Nem külön szakértői értékelési szempont, hanem a minősítésre betervezés feltétele lehet, hogy pl. az első-második évfolyam olvasókönyveinek mérete x-y cm és w-z cm között, a 7. évfolyam fizika, kémia, biológia, természettudományos tankönyveinek mérete a-b cm és c-d cm között lehet. (Esetleg a betűnagyság-limit is meghatározható évfolyamonként, vagy korosztályonként, ami befolyásolhatja a könyvtest valamennyi paraméterét.) Nem gondolom, hogy ehhez sok vizsgálat szükséges, most is vannak jó, kedvelt tankönyvek, azok paramétereit, jellemzőit lehetne figyelembe venni.

b) A könyvtest terjedelme:

A könyvtest terjedelme függ a tananyag nagyságától, a betűmérettől, a képek mennyiségétől, a tördeléstől, a papír vastagságától. A tananyag mennyiségének megítélése nem könyvészeti feladat, a betűméret – lásd fent – nagysága előírható, a

képek mennyisége sem könyvészeti feladat, a papír vastagsága viszont fontos jellemző, egyfelől a könyvek tartóssága, másfelől az ár miatt. Az egy tanéves kihordásra tervezett tankönyvek (például 70-80 gramm súly), illetve a tartós tankönyvek nyomtatásához felhasználható papír paraméterei limitálva előírhatók, mint a tankönyvminősítésre való betérjesztés feltétele.

c) A könyvtest tömege, súlya:

Az iskolatáskában kerülő összes tankönyv tömegének, súlyának nagysága az egyes korcsoportok szerint gyakorlatilag meghatározott vagy könnyen meghatározható. Éppen ezért egy adott tankönyv tömege csak az adott évfolyam, adott tanterv szerinti összes többi tankönyvvel együtt értelmezhető. Attól függően, hogy egyes évfolyamokon hány tankönyv, munkafüzet, feladatgyűjtemény kerül egy gyerek táskájába limitálhatók az egyes tankönyvek (munkafüzetek, feladatlapok, szöveggyűjtemények), a limithatárok előírhatók, mint a tankönyvminősítésre való betérjesztés feltétele.

„2. A felhasznált papír és más anyagok minősége, a könyv tartóssága”

a) A felhasznált papír, karton, egyéb anyag minősége:

Ennek a szempontnak a minősítése 1: nem megfelelő vagy 4: kiváló pontszámmal történik. A gyengébb minőség alacsonyabb, a jobb minőség magasabb pontszámot ér. Magyarországon jellemző, hogy a gyerekeknek a szüleik - annak ellenére, hogy használt könyvhöz olcsóbban, vagy ingyen is hozzá lehet jutni – új tankönyvet vásárolnak. A tankönyvek költségvetési támogatása jelentős összeg. A tankönyvek ára a tankönyvek előállításához felhasznált anyagok minőségétől is függ. A fentiek miatt a tankönyvek előállításához felhasznált anyagoknak a tartós tankönyveknél 3-5 éves használatra alkalmas minőségűeknek, az egy tanéves használat esetében pedig egy éves használatra alkalmas minőségűeknek kell lenniük, sem jobbnak, sem rosszabbnak. A felhasznált anyagokra vonatkozó limithatárok előírhatók, mint a tankönyvminősítésre való betérjesztés feltétele.

b) A könyv kötésmódja:

A könyvek kötésének módja a felhasznált anyagokhoz hasonlóan az igénybevétel hosszához kapcsolódik. Egy éves használatra tervezett tankönyvek esetében kizárólag a fűzés vagy egyéb olcsóbb módszer támogatható. A kötésmód előírható, mint a tankönyvminősítésre való betérjesztés feltétele.

c) A könyv tartós használatra való alkalmassága:

Ennek a szempontnak a minősítése 1: nem megfelelő vagy 4: kiváló pontszámmal történik. Tartóstankönyv esetében a 4 pont pozitív minősítés, egy tanéves használatra tervezett tankönyv esetében – mivel magasabb árat feltételez – a 4 pont negatív minősítésnek tekinthető.

Az, hogy egy tankönyv tartóstankönyv vagy sem, nemcsak a funkciójától (atlasz, szótár, szöveggyűjtemény, példatár stb.) függ, hanem az iskola döntésétől is, hogy az e célra rendelkezésre álló forrást hogyan használja fel. Dönthet pl. úgy, hogy az első osztályosok a matematika könyvüket csak az iskolában használják, nem vihetik haza és három évig ugyanazt a tankönyvet használják az elsősök. Ezért ugyanannak a könyvnek lehet tartós és egy évig használatos változata is, mint ahogy ez egyéb könyveknél sokszor előfordul. A könyvkiadóknak ezért – valószínűleg a tankönyvek kisebb részénél – kétféle ár kalkulációval kell rendelkezniük.

„3. A tipográfiája, betűformái, betűméretei, kiemelési rendszere”

a) A tükörméret megválasztása, elhelyezése az oldalon:

Ennek a szempontnak a minősítése az olvashatóság, használhatóság szempontjából fontos. Nem szeretném a könyvészeti szakértők kenyerét elvenni, de egyfelől egy kiadónak kell akkora szakértelemmel rendelkeznie, hogy használható tankönyvet adjon ki a kezéből, másfelől a tankönyvet tudományos-szakmai, illetve tantárgy-pedagógiai szempontból megítélő szakértők is minősíteni tudják a tankönyvet olvashatóság, kezelhetőség, használhatóság szempontjából.

b) A betűtípus megválasztása:

Olvasható betűtípusból van választék, az a 10-15 könnyen olvasható betűtípus használata előírható, mint a tankönyvminősítésre való betérjesztés feltétele.

c) A betűméret, sorköz megválasztása:

Ez a szempont sokkal inkább tantárgy-pedagógiai megítélést igényel, mint könyvészetit. Gyakorló pedagógusok pontosan tudják – erről tanulmányok is készültek –, hogy egyes korcsoportok olvasási készsége mekkora méretű betűket igényel, nem is beszélve a csökkent látóképességűekről. A betűméret limitálva, korcsoportonként előírható, mint a tankönyvminősítésre való betérjesztés feltétele.

d) A szövegen belüli kiemelések:

Ez a szempont szintén inkább tantárgy-pedagógiai megítélést igényel, mint könyvészetit.

e) A szövegszínek megválasztása:

Ez a szempont szintén inkább tantárgy-pedagógiai megítélést igényel, mint könyvészetit.

f) Az illusztrációk méretezése:

g) A képkivágás megválasztása:

h) Az illusztrációk minősége:

A fenti 3 szempont szintén inkább tantárgy-pedagógiai megítélést igényel, mint könyvészetit, mivel az olvashatóság, tanulhatóság, használhatóság szempontjából kell minősíteni.

„4. A tördelés, szöveg és kép aránya, összhangja, kiemelések tipográfiája”

a) A címrendszer tagolása (címek, alcímek):

b) A szövegtípusok (kenyérszöveg, képaláírások, háttér információk stb.):

c) A szöveg és az illusztrációk aránya:

Ezek a szempontok szintén inkább tantárgy-pedagógiai megítélést igényelnek, mint könyvészetit.

d) A színnel és a grafikai elemekkel (alnyomat, keret stb.) való kiemelés:

e) A oldalkép áttekinthetősége:

f) A vizuális összkép:

Ezek a szempontok olyanok, mintha a tankönyvek könyvészeti minősítőjének a kiadók feladatát is magára kellene vállalni. Ezeket a szempontokat a könyvkiadók - saját jól felfogott üzleti érdekükben – figyelembe veszik, amikor bármilyen

szépirodalmi, tudományos, vagy egyéb kiadvánnyal a piacon megjelennek. Ha a vizsgált tankönyvet tudományos-szakmai, illetve tantárgy-pedagógiai szempontból megítélő szakértők olvashatatlanak, tanulhatatlanak, használhatatlanak találják, mint gyakorló könyvolvasók, mert rossz pl. a vizuális összkép, akkor a kiadó rosszul dolgozott és a kiadvány tankönyvnek nem alkalmas.

„5. A nyomás minősége, olvashatósága, színalkalmazás

a) A szövegfeldolgozás és a nyomás minősége:

b) A képfeldolgozás és a nyomás minősége:

c) A tipográfiai, grafikai elemek, keretek, tónusok nyomásának a minősége:

A 4. ponthoz hasonlóan ezek a minősítési szempontok is olyanok, mintha a tankönyvek könyvészeti minősítőjének a kiadók feladatát is magára kellene vállalni. Ezeket a szempontokat a könyvkiadók - saját jól felfogott üzleti érdekükben – figyelembe veszik, amikor bármilyen szépirodalmi, tudományos, vagy egyéb kiadvánnyal a piacon megjelennek. Ha vizsgált a tankönyvet tudományos-szakmai, illetve tantárgy-pedagógiai szempontból megítélő szakértők olvashatatlanak, tanulhatatlanak, használhatatlanak találják, mint gyakorló könyvolvasók, mert rossz pl. a vizuális összkép, akkor a kiadó rosszul dolgozott és a kiadvány tankönyvnek nem alkalmas.

Melléklet:

Technológiai (könyvészeti) szakértői értékelőlap